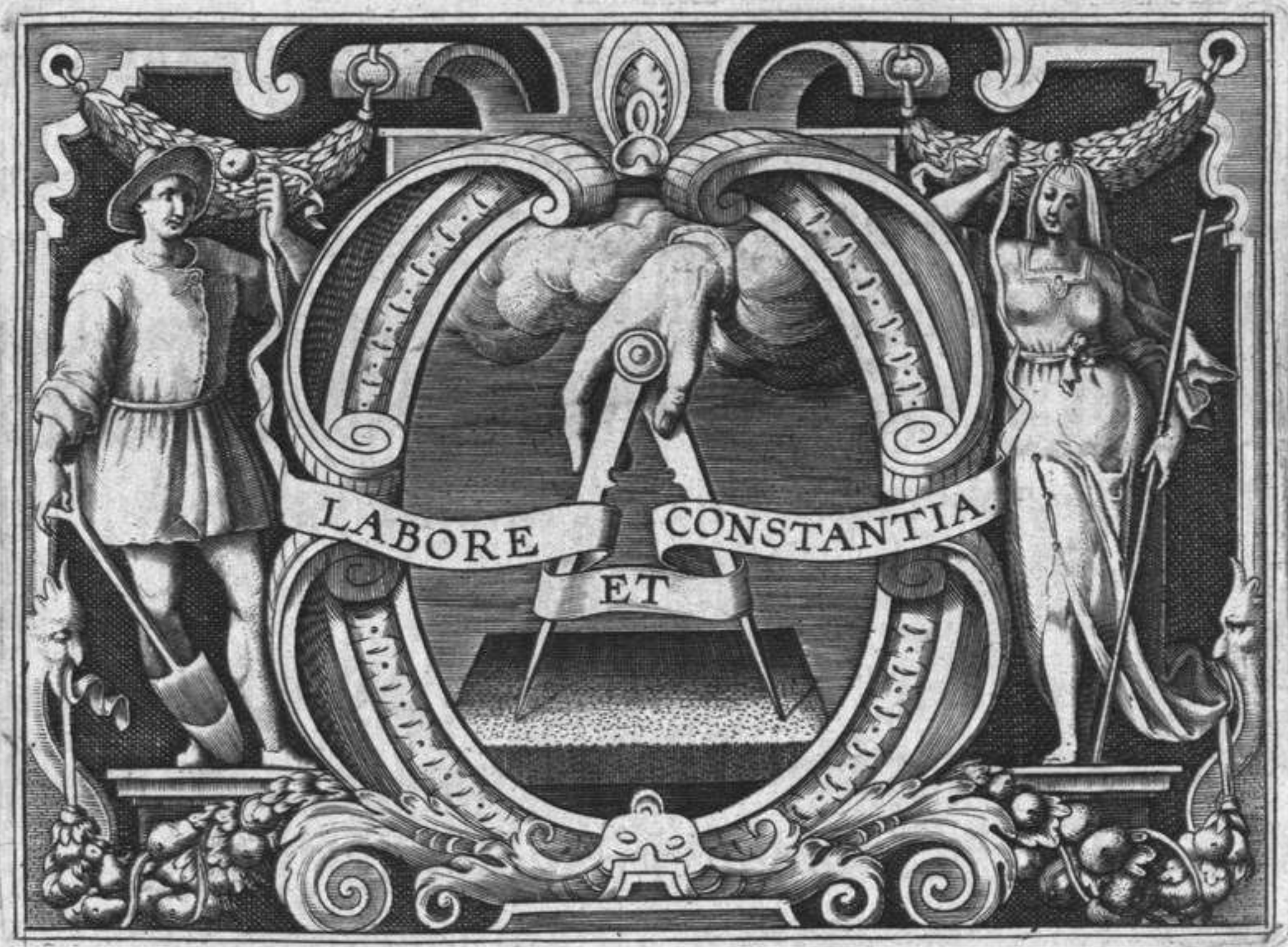

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

*In quo forma ipsa Loci expressa,
& ratio spectandi.*

Cum æneis figuris.

OMNIA AUCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.

MD. LXXIV.

Cum Privilegiis Casareo & Regio.

EVSTIISI

D E

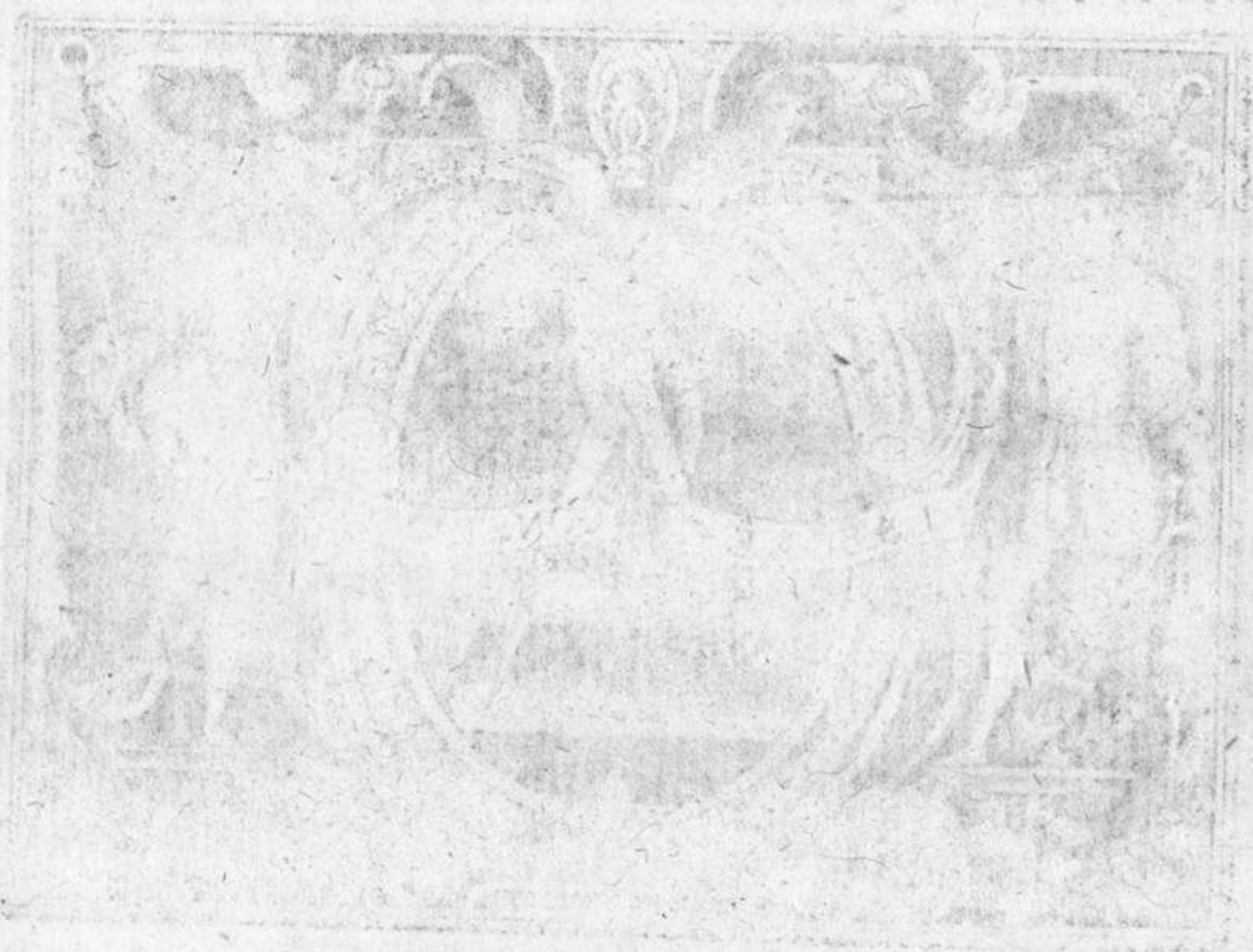
AMPHITHEATRO

LIBER

In quo formae hae sunt expressae
et ratio spectandi.

Cum anois formis.

OMNIA ACTIONES HAE MEDICAE

ANTVERPIA

IN OFFICINA TYPICARIA

Adolpho de Wael

cl. 1600.

Cum Privilegio Regio

3

A D L E C T O R E M.

*V*M uniuersam rem Spectaculo-
rum veterum illustrare statuissem,
Muneris inquam utriusque, tum
Circi, & Scana; atque ad eam cogi-
tationem parata mihi iam materia
omnis & seges esset: valde pro bono
mihi visum, imò necessario, de Locis ipsis eorumq; for-
mâ quadam prædici. Nam cum ratio tota ludorum in-
nexa iis & apta sit: fit omnino, ut qui illa non capiat,
istos parum firmiter teneat, & caligans hesitanq; ne-
sciat, etiam qua scire se arbitratur. Itaque cum libros
meos De Gladiatoribus iam emissem, non sine cauea
Senatoria & Equestris aliquo plausu; illos De Vena-
tione in manibus haberem & perpolirem: hoc quod vi-
des, De Amphitheatro, prius contexui: in quo imago,
facies, habitus omnis Arenæ expressus, quâ stilo meo,
quâ penicillo. Nam nec formas & imagines operum
neglexi. etsi fateor, maiorem me rationem rituum du-
xisse, quàm Architectura. Illis enim hæc nostra seruiunt
& pralucet, ut illos censemus scriptoribus præcis. Ta-
men nec Architectura spreta à me prorsus, quatenus ea
quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur,
sive admirationem. Sed quidquid hoc est operæ, feri-
tum id mihi & verè ludicrum fuisse, non nego. Vix
enim duodecim dierum tota ista scriptio & meditatio
est: quos lege ac more sepositos à seriis publicisq; Lectio-
nibus, transferre mihi visum ad hanc curam. Nec ad-

4
firmatione aliâ res eget. ipsum syntagma ostendet, non
eâ curâ ac cultu fortasse, quo quadam è meis. Sed quid
opus, aut nervos in remissionibus intendere? aut serio
tractare ludos? Mihi (licet Invidiâ audiente & ge-
mente hoc dicam) non ista, non alia ex Antiquitate
tractare nimis arduum: ad qua explicanda otium for-
tasse aut voluntas deesse mihi poterit, vix facultas.
Nec placeant sibi nimis, qui nescio quid tale adnotant
& decerpunt per partes. Sed me amor aliûs studij iam
incendit, & acri quodam thyrso pectus mihi percussit
alta illa Diva. Sapientiam intellego: cuius meracos pu-
rosq; fontes nunquam erit ut nimis misceam aut di-
luam mitioribus istis succis. Adhibebo tamen: sed ut
lusum, non ut curam; ut accessionem, non ut opus.
Quem eundem animum in his talibus, mi Lector, ex
animo tibi opto. Salve.

E L I P S E

I. L I P S I
DE AMPHITHEATRO
L I B R I

C A P V T P R I M V M.

*Dialogi occasio. Florentij laus. Urbs diruta, non diruta:
& splendida eius ruina.*

V M Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ imprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè utilis cum Nicolao Florentio, populari nostro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctriinæ. Sed illa, in eo statim & aspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & usu. Vt gemmarum lapidumque arcanæ vires, non nisi attrita & experiendo apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foras non spectat aut pendet. Alienus enim uerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Batauâ quadam simplicitate agebat: qui que scire ipse, quàm sciri; nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cum primis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Urbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cum studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, ut, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cum ego cum statim à prandio (vnà enim fueramus) manu

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, non iactantia.

*Sol Romanus
noxius
insuetis.*

**Amphi-
theatro Ti-
ti.*

*Roma sa-
pius euer-
sa, nō perit.*

**id est,
Mars.*

*Tacita
quadam
maiestas
ruinarum.*

*Amphi-
theatri se-
miruta
moles.*

prendens, Inúsne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullo adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem causâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumptis palliis exiimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum ascendimus, descendimus: tandemque per Forum Rom. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, eversæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus evertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

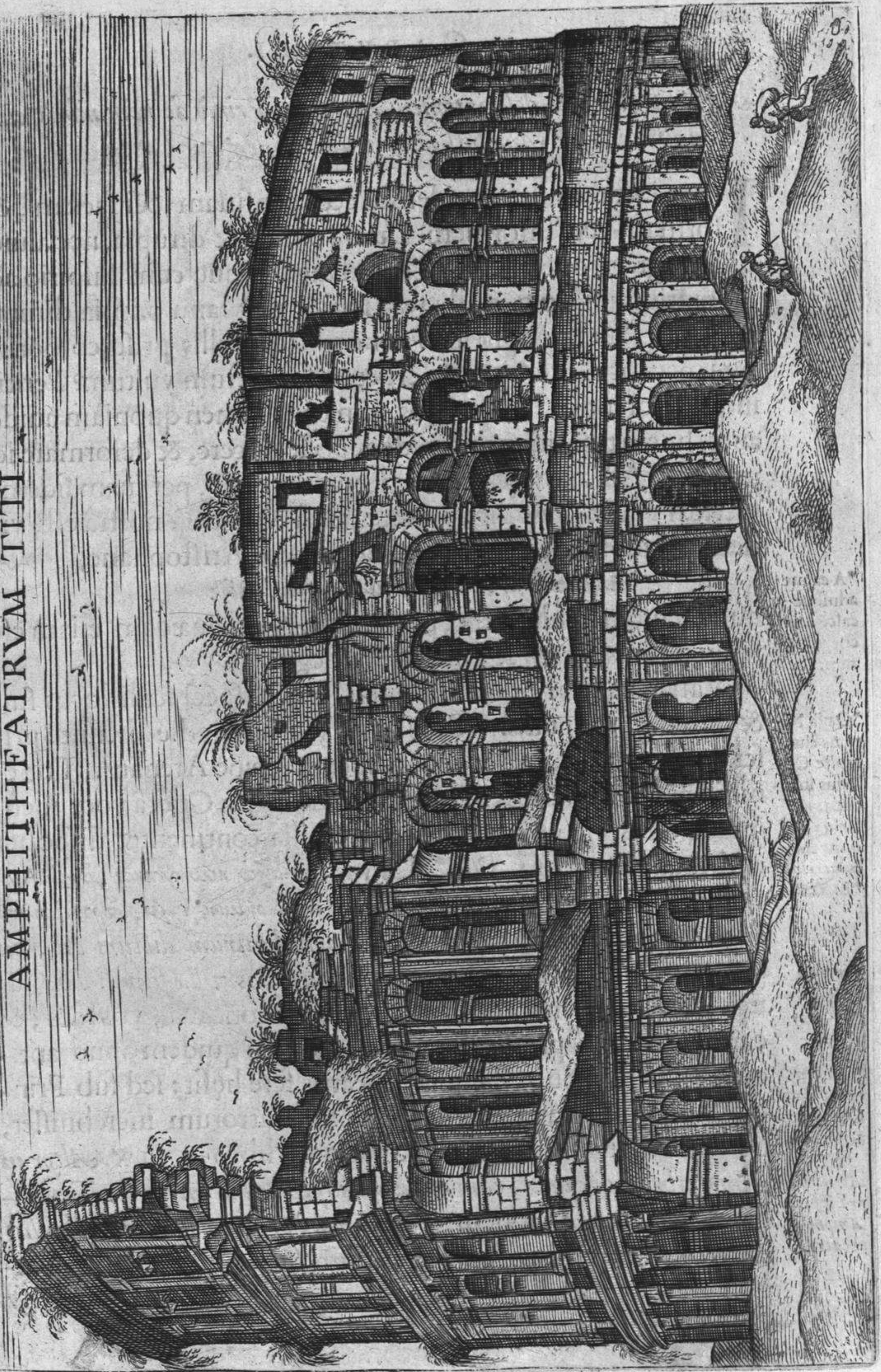
Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis

Æternum potuit hoc abolere decus.

yt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cæsa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisca splendoris. Ex parietinis ecce istis, & ex lapidibus, imago statim animo oboritur urbis, quæ vna fuit ab omni ævo, vna erit. Sed iam distinctius lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquilie sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullo longius, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulo atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itane aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinauit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

CAPVT

AMPHITHEATRUM TITII.

Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisca corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiuua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* *Ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλὴν σοι πάντ' ἐρῶ:*

* A capite aduſque calcē cuncta edifferram.

quod ſciuerò quidem ego, poteroquē. Nam quædam etiam eſſe, in quibus hæreo & caligo, non nego.

* Quia Nerionis cum capite Colossus in vicinia.

Trina nomina eius ludicri loci.

* Li. XLIIII.

Cauea à cauo dicta prisca.

* Et vix aliter apud Ciceronem ac veteres.

At nouis pro ipſo Amphitheatro.

Vastum igitur hoc omne quod vides, ſpectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Coliſſæum, vt ſcis hodiè dicunt: prisca Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circùm vndique, & ſedilia continenter diſpoſita ambibant in orbem. Dio * Caſſius: *Θέατρον κυνηγετικόν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τῆς πᾶσι πανταχόθεν ἕδρας ἀνδρῶν σιλιῶν ἔχει, προσεῖρηται:* *Theatrum venatorium, quod et Amphitheatrum dictum est, ex eo, quòd ſedes vndique in orbem habeat, ſine ullâ ſcænâ.* At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberâ repub. dico) in * theatris ferè hæſit: ſed ſub Principibus, cùm gratia & vſus Amphitheatrorum increbuiſſet, bono iure migravit ad iſta. Ammianus libro XXIIX. *Alter in Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus ſpectaculis introiret.* Tertulianus contra Marcionem: *Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas ſolemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ ſeuientis, et*

tis, & Scenæ lasciuientis? Vbi cum sæuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.*

Prudentius:

*Quid puluis Caueæ semper * funebris, & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompa?*

* Funera
autem ad
Scenam
referri non
possunt.

Idem iterum de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

*Inde ad confessum Caueæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.*

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Caueæ, prosequente populo, pompatico favore deducor.*

Tertullianus (si recta lectio est) *Caulam* etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtrâq; Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Caueâ*.

*Caula, pro
caueâ.*

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eundem locum. ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixere vulgò, scilicet quia is locus desabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugne. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pavimento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subitò efferato:

*Causa in-
sternendæ
arena.*

*Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Sæuis & infelix furiali dente peremit.*

*Quam per
pueros quos-
dam, nosine
lusus spe-
cie, renoua-
bant.*

Martia non vidit maius Arena nefas.

Et credo quidem vulgariam arenam insterni solitam: nisi quòd

B

quidam

Arena à lapide abrasa.

quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quaerita gratia candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere et alium usum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi, ut sit in commendatione et candor.* Nec scio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cum de Gladiatorum spectaculo scribit:

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

E minio etiam, aut chryfocollâ.

Arena pro certamine et loco.

Rasam enim arenam ingerunt hic consensu fidi & prisca libri, nec causam adiectionis aliam facile inuenio ab istâ. Nisi si Rasa ideò, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rasa. At Principes interdum, arenæ loco, instrauere minium aut chryfocollam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Arenam Circi chryfocollâ spargi, cum ipse concolori panno aurigaturus esset.* Suetonius de Caio: *Edidit et Circenses quosdam præcipuos, minio et chryfocollâ constrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti, ut dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphitheatrali, proque ipso loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentia ac priora: sed feminarum Senatorumque illustrium plures per Arenam sedati sunt.* Iuuenalis:

— *et municipalis Arenæ*

Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem ut Scenæ Arenæque deuotum adsiuè proscidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Arenâ voce et Circus venias?

Nō videri.

** Id est, vtriusque muneris.*

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Quiue in Arenam, depugnandi causâ, ad bestias intromissus fuerit.* Sed nonne & Circus & Stadium, inquit, arenis strata? non & illa igitur in communionem admissa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quotiensque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iurisconsultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantum, aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis: *Nec vlllo modo uxorem expellet, nisi adulteram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel* Arenarum spectaculis se*
prohi-

*prohibente gaudentem. In quo usum quemdam sermonis obtinuisse potius, quam rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: Dies muneris nostri tempore admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si laetioribus Arenariis deferatur. Arcadius Iurisconsultus: Si ea rei conditio sit, ubi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur. id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem. Tertullianus: Scenicos, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus * viri * ^{Vulgò scribunt, viris animas, femina aut illis.} animas, femina autem illis etiam corpora sua substernunt. Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, infanuisse in hoc genus hominum non vnâ Faustina. Nimirum, vt poëta ait, -- ferrum est quod amant: Imò telum. Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: Quid ego de horrido loco dicam quem nec peritura sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quam Capitolium omnium demonum templum est. Frustrâ quæras hæc nomina. Scribo igitur, & ^{Et correctus.} distinguo: asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quam Capitolium. Omnium demonum templum est.*

CAPVT IIII.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Dianæ inprimis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Maceratio ad eam stata vnus è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QUOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: Martem & Dianam vtriusque ludi (Gladiatorium & Venatorium designat) præsidem nouimus. Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ. Spectaculum, inquit, tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat. Nec ab aliâ causâ, Dianam pro ipsâ Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Cæsareæ discrimina seua Diana.

Iupiter
Latiaris.

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religiosissimâ Aeneadarum urbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluant. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud seculum licuit. Et Latio ad hodiernum Joui mediâ in urbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Jupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cum Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretarium videtur Prudentius:

Siue Stygius.

*Quid pulvis Cauea semper funebris? Et illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompa?
Hæ sunt delicia IOVIS INFERNALIS, in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.*

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

* Ita diffin-
guo & ca-
pio, non vt
munus Lati-
are appel-
let: sed vt
Ioui Latiari
fusum
sanguinem
in munere
velit.

Mactatio
horrenda,
nec Roma-
norû cultu
digna.

Tertullia-
ni correctio

*Funditur humanus * Latiari, in munere sanguis;
Confessusque ille spectantum soluit ad ARAM
PLVTONIS fera vota sui. quid sanctius ARA
Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?*

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarum. Itaque labor vt in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adferit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scenici, Libero: Circenses, Neptuno.*

CAPVT

CAPUT V.

Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, satis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustra. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilibus) ligneam molem extruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro XXXVI. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro XXXVII. Καί τι καὶ θέα-
 ζον πρὸς πανήγυριν τινα ἐν ξύλων ὠκοδομημένον ἀνεξάπη, ἢ ἀνδροποιοι ἀμ-
 πληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐν Σύρον. ex quo interpres nescio quid perplexi expedit siue impedit potius, ad ludos de Syris. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro V. Dicet aliquis fortè multa theatra Roma facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuisse. sed er-
 rabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare. Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius ad significare videtur fuisse inuenti noui. Libro XLIII. πολλοὺς, inquit, ἐ παντοδαπὰς ἀγῶνας ἔδινε, θεάζοντι Κωνσταντίνον ἰμελώσας, ὃ ἢ ἀμφιθέατρον (ἐν τῷ πάλαι παρταχόδῳ ἔδρας αἰὲς οὐκ ἔχειν) προσεβρέθη: Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd undique sedilia in orbem habeat, sine scenâ) appellatum est. Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰμελώσας: & quia postea memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio valdè iam in-

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* Quas primo lib. I. De Venat. Curionis versatilis moles.

Coniectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra. Iulius Cæsar exstruxit.

Augustus
fautor Ve-
nationi
cruenta.

Quot fe-
ras dederit
suis mune-
ribus.

* Anno vr-
bis. D. CC-
XXV. Tauri
lapideum
Amphi-
theatrum.

Archaeolo-
gi nostri hic
archai.

Caligula
imperfectū
spectaculū.

Neronis itē
non diu-
turnum.

* Castrense
Amphi-
theatrum,
cuius ruine
hodie Ro-
mæ.

Correctus
leuiter Pli-
nius.

crebuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus auges-
cente luxu: siue potius, quia ipse ille Princeps valdè in hunc
ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est leti vel amœni animi,*
oblectabatur omni genere spectaculorum, PRAECIPVE FERARVM
incognitâ specie & infinito numero. Et ipse Augustus in lapide An-
cyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA.
SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET.
QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria &
mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Au-
gusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio.
De quo Dio libro LI. ὁ ΤαῦρⓄ ΣτατίλιⓄ Δεαζόν τι ἐν τῷ Απειώ-
πεδίῳ Κωννητικόν λίθινον ἢ ἔξεποίησε τοῖς ἑαυτῶ τέλεσι καὶ καθιέρωσε: *Stati-*
lius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapi-
deum, & struxit suis impensis, & dedicauit. Ait Dio discretè ἐν
τῷ Απειώ πεδίῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui
locant id in monte Cœlio? Præsertim cùm & Victor in descri-
ptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione I X. Circi Fla-
minij: sub quâ Martius campus. Hoc solum primumque lapi-
deum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani.
Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius o-
mitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Ne-
ro postea magnificentum in campo Martio erexit, fuit saltem è li-
gno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner.
cap. XII. Fateor & Castrense quoddam Amphitheatrum fuisse,
Regione * Esquiliis: quod P. Victor commemorat: sed cuius
structor mihi irrepertus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem
struxit & Castra. Pompei Amphitheatrum nullum: nec Pli-
nius tibi imponat libro XXXVI. cap. xv. vbi, *Pompeij Amphi-*
theatri, aperto librariorum errore leges, pro, Pompeiani theatri.
Quod non mouerem, nisi præteritum etiam Herimolao.

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. postea collapsum, & saepe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vsu: donec am-
bustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de
magno illo incendio: τὸ τε Παλάτιον τὸ ὄρθρον σύμπαν, καὶ τὸ θεάτρον
ταύρου ἐκαύθη: *Palatinus mons vniversus, & Tauri amphitheatrum
conflagrauit.* Et quamquam restitutum postea: (Victor id sua-
det, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) ta-
men quia incendio illo informius redditum & infirmius, oc- Causa noui Amphitheatri.
casio data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, &
quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi, Quod vrbe mediâ Vespasianus cepit.
quod insistimus, quod manu oculisque tangimus: & quod iu-
re miremur iniuriis restitisse tot annorum, tot bellorum. Ego
interrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud,
ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambi-
tum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab um-
bilico. Florentius, Pomœrium te decipit adolescens, inquit,
nouæ vrbis: quod ab Aureliano, & post illum est. At veterem
finitionem & limitem si inspicias: prope verum est Suetonij no-
ta. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Labes elota in Suetonij verbis,
Vesp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse
compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cæde variâ
& contaminatos veteri negligentia, purgavit supplevitque.* Scribo
& interpungo: *amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim da-
ta laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli Solus Senatus, ardo amplissimus.
Senatui conuenire eum scio, nec tributum Equiti vnquam. Et
si de iustâ medietate tamen haud adfirmo: satis est circâ fuisse.
Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix Quando Vespasianus cepit.
biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscri-
ptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P.
& parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœ- Titus id. absoluit.
pit opus ipse, non absoluit; struxit, non extruxit. At Titus
filius

filius summam manum imposuit, idemque dedicavit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambiguè inscripsit, *Flavij Amphitheatrum*. etsi fama & vulgus Tito magis adiudicavit: siue favore quodam in illum, siue potius ex Romano ritu, quo receptum opera censeri à dedicante. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecisse. *Biennio post, inquit, ac menses ferè novem, Amphitheatri perfectò opere, lautusque veneno interiit. Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet sententiam? scribamque libens, Amphitheatri perfectò opere, Lautibusque: vel, Lautiisque.* Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpellat: uti Festus *Lautulas, Loca ubi lavandi usum exercebant.* Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatè novitatis phrasim. Atque hi duo soli Principes fecère; alij refecère, cum casu aliquo læsum, aut igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, ut refert Capitolinus: *Opera eius, inquit, Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de edificatione Amphitheatri agere? Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc ævi.*

Victoris parum clara aut certa lectio.

Durus ipse, & ferri styli scriptor.

Multi refecerunt Amphitheatrum.

* Quæ nescio an in Agellio restitundæ sint, li. III. ca. I. Apud balneas Titias non autem Sirias, ut libri. Nectamen adfirmo.

CAPUT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique ubi situm. Martialis explicatus.

Altitudo Amphitheatri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multum à vertice eius corruit, multum à pedibus* subsedit. Nam mole & ævo, magna hæc pondera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri moles*

*moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SUMMITATEM
AEGRE VISIO HUMANA CONSCENDIT. Vides hunc or-
bem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: Amphithe-
atrum, inquit, quod capit loca LXXXVII. ∞. Et de gradibus
tantum intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè
vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo su-
periore & circumiectis porticum Aulis, non minus item spe-
ctarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: siue stantes, siue
in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus
Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: Hoc Titi potentia Princi-
palis, diuitiarum profuso flumine, cogitavit ædificium fieri, unde CA-
PVT VRBIVM potuisset. Et Martialis ante opera omnia orbis
ponit, historicâ, non poëticâ fide:*

*Capacitas
caueæ gra-
dilis.*

*Ambitiosa
satis laus,
à Cassiodo-
ro.*

Omnis Casareo cedat labor Amphitheatro:

*A Martia-
li item.*

Unum præ cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de
Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Cu-
ria mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum pri-
mum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos
in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies pænè
*centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat.

** Xiphili-
nus auctor.*

Hic ubi conspicui venerabilis Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit
Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, iam ardeo
Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi expli-
ca veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non
inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, que
hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem
spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni ge-
nere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui ser-
monis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem
hanc molem, imò depingam: & quidem, quo magis capias,
per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu se-
rendum esse, non sacco toto.*

** τῆ χειρὶ
δὲ ἀρτιγεν,
ἀλλὰ μὴ ὅλη
τῆ δουρα.*

C

CAPVT

CAPVT VIII.

Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primum de formâ eius : quæ Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenæ : in quo cloacæ siue specus. & cui rei. Item de portulis.

SED vísne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò sedeamus etiã, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius vmbre? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, imò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in Orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius, primùm, siue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere: sed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimensio id adprobat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ scenâ. At Theatrum non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiam nunc ostendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compositionem & figuram Cassiodorus præluet: *Cum Theatrum, inquit, quod est hemisphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo* * *Visoria, rectè constat esse nominatum.* Item Isidorus: *Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus theatris sit factum. Nam Amphitheatrum rotundum est, (non id quidem planè verum) Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens.* Ouidius clarissimè:

— *structoque utrimque teatro,*

Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

Oui formâ Quo aptissimè comparat idem Cassiodorus: *Oui speciem, inquit, eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam PROLIXA ROTUNDITAS vniuersa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Et geminis medium se molibus alligat ovum.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque alligari vult

Ratio fabricandi Amphitheatri.

Theatri ipsius quæ forma.

Duo Theatra iuncta, Amphitheatrum exhibent.

* Ita vertit Theatra. nec impropricè aut dure.

Oui formâ hac loca.

Calpurnius illustratus.

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt sententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique supino monte:

*Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,
Et sinuata latus, resupinis vndique siluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ sinus ambit Arenæ.*

Amphitheatrum vallis cincta in orbem montibus comparatum.

Nec versibus iis aliâ luce opus, nisi si apud elucum. Dio Cassius idem voluit, cum montem quemdam cum Amphitheatro cõponit: ὡςτε, inquit, κυνηγετικῶν θεάτρων τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλῳ εἰκόσασαι, εἰοικέναι. Habes vniuersi huius caui formam; nunc aream vide. Ordinar enim cum architectis ab imo solo. Ea pura, sine substructionibus aut ædificijs, libera tota ad cursum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non designo) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ sacra Ioui Latiani. Prudentius id te docuit: si versus eius audisti nõ iacenti aure. Iam sub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab ijs vult & sustineri. An ipse, an alius viderit, nescio: si vera traditio; ambigam, fuerintne re ipsa cloacæ ad exfugendum educendumque humorem illum * stagnorum, prouidè structæ: an potius cameræ quædam & specus subterranei, ad custodiam & receptum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt. Siue etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & subito inducebant atque educebant, ad Naumachias. Cerrè cum ferina magna vis cottidie in Amphitheatrũ induceretur: quæri dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatæ. Non enim omnes simul emissæ. Si in ipsâ areâ vspiam: artarint locum. si extrâ: quomodo eæ statim perductæ, aut quæ ad manum? Mea quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quibus reconderetur sub ipsos ludos: partim depositas eas in caucis sub interiore istâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtriusque * octo, nisi fallor, sub ipso isto Podij muro. At non eæ certè ad spectantium vsum: quia in Arenam tantum conducunt, non ad subsellia aut gradus.

Arena aerea tota libera.

Nisi quòd Ara in eâ Ioui.

Cloaca subterranea.

* Lib. i. De mirabilibus Urbis.

Ad quem vsum eæ fuerint.

* Nam in stagnis Neronis structum Amphitheatrũ.

Fera quomodo sub ipsam pugnam adseruata.

Portula in imo muro.

* Duæ enim aliæ aduersæ inter se, sed grandiores & veræ portæ.

CAPVT IX.

*De Specubus subterraneis, amplius. item de Caveis in Amphitheatris.
Liuji defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caveis, &
Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.*

ET de Specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arena, per totum magnis saxis vndique structus, & vt ita dicam perfilatus. cum intus CVBATIS & ANTRIS multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caveis, Liuius libro XII. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscure elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curricularis numerandas, & * dam, & metas trans* & CAVEAS FERREAS pe* intromitterentur.* In Circo, vt scimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius *Caveas ferreas exstructas, per quas bestia (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intromitterentur in Arenam.* Nec de aliis Caveis Statius II. Silu. in Leone manfucto:

— stat cardine aperto

*Infelix Cavea, & clausis circum vndique portis
Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.*

Vbi nota mihi & *Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potius istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Certè apud Plautum etiam Porta in Circo ad bestias emittendas, in Persâ:*

Vbi quid credideris, citius extemplo à foro

Fugiunt, quàm ex portâ ludis cum emissu st lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum est) non lucem, sed vmbra sæpe facit nostro Vmbro. Nescio an Ammianus de istis, libro XXVIII. *Maximus effudit genuinam ferociam: sicut sæpe faciunt Amphitheatrales ferae, diffractis tandem soluta posticis.* An portulis ibi aliquis legat? sed audax sit, non muto. Ostia videtur Varro adpellasse, De Re rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleam appellant. vt solet esse in caueâ, in quâ (verius fortas-*

Cavea prima è ferro, quando?

Liuji fracta verba, ad eam rem.

Statius explicatus.

Porta in caveis. Plautus explicatus.

fortalsè, è quâ : non enim certè in ipsâ Caucâ pugnabant ; nisi si ^{Leuiter} Caueam capit, pro toto Amphitheatro) tauri pugnare solent. At- ^{Varro cor-}
 que ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Are- ^{rectus.}
 nam. Vopiscus in Probo : Neque erat bestiarum impetus ille, qui ^{Emittere}
 esse Caueis egredientibus solet. ita enim verè & acutè emendauit ^{feras.}
 olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis : Cùm
 quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset uxori eius, surripi quasi
 ad leonem venditorem iussit. deinde Caueâ caponem emitti. Emitte-
 bantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur post pu- ^{Item im-}
 gnam. Seneca de Irâ : Curriculi rotarumque versata facies leonem ^{mittere.}
 redigit in Caueam. Sed & Portulas easdem ad hunc vsum accom-
 modare Vopiscus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo : Im-
 missi deinde per omnes Aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri.
 Hic ego, Sed nonne etiam, mi Florenti, ista de Caueis itinerariis
 accipi possint, in quibus feræ clausæ & transfuctæ? Claudianus
 eas, vt memini, pulchrè describit, III. De laudib. Stilic.

*Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clausa feruntur
 ILIGNIS DOMIBVS. fabri nec tigna polire
 Sufficiunt : rudibus fagis texuntur & ornis
 Frondentes CAUEAE. ratibus pars ibat onustis
 Per freta vel fluuios. ex sanguis dextera torpet
 Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
 Per terram pars ducta ratis.*

Itaque potuere in Specubus aut Fornicibus, deponi in hisip-
 fis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius : & addo eas Caueas ex
 argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factas. Sed perga-
 mus in ipso loco nostro describendo.

CAPVT. X.

*Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in mo-
 dum maris. Antra pro Caueis : interdum Naues. Vopiscus, Apuleius,
 Calpurnius emendati.*

ATQVE hæc solens & vulgata Arenæ facies : cui non ne-
 go comptum aliquem nouitium sæpe additum, & colo-
 rum quosdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitiosis Edito- ^{Ambitiosa}
 ribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenoci- ^{Editorum}
 nio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum ^{inuenta.}

Arbores in
arenam in-
lata.

Vopiscor-
rectio.

Capitoli-
nus expli-
catus.

* Munera
enim pingi
solere, do-
cui lib. I I.
Satur.

confererent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet ut
viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis.
Audax inuentum. & quod non melius tibi expresserim, quàm
ipsis Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita
ut populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbo-
res valida per milites radicitus vulsæ, connexis longè lateque trabibus
adfixæ sunt. terra deinde superiecta: totusque Circus ad siluæ consitus
speciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extreimâ clausulâ cen-
seo legas, *gratiam novi viroris.* Quomodo enim, *nobis?* nec Vo-
piscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuuit
ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum:
reperio Gordianum iam antè factitasse idem etiam priuatum.
Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius mune-
ribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos
vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ picta est in domo ro-
stratâ Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proavi fuit.* Sed & in
Titi spectaculis tale aliquid indicat Martialis:

*Quidquid in Orphæo Rhodope spectasse Theatro
Dicitur, exhibuit Caesar arena tibi.*

*Repsērunt scopuli, mirandaque silua cucurrit
Quale fuisse nemus creditur Hesperidum.*

Imò æmulabantur id iam in prouinciis: atque Apuleius in mu-
neris Corinthiaci apparatu describit. *Erat, inquit, mons ligneus
ad instar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit,
sublimi instructus tabulâ* (liber scriptus quem à Giselino meo
sum nactus, *instructus fabricâ*, rectiùs refert) *consitus viretis &
VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus fabri fonte
manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in solo solùm hæc varia-
tio, sed in Caueis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quæ-
dam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subitò
feras. Calpurnius hoc voluit, cùm in Carini Venatione timi-
dè miratur.

Apuleius
correctus.

*Ah miseri, quotiens nos descendens arenæ
Vidimus in partes? ruptaque voragine terræ
Emersisse feras? & iisdem saepe latebris
Aurea cum croceo creuerunt arbusta libro.*

Etsi legi ibi malim, *discedens arenæ.* vti & in Plinij decurionis
Amphi-

Amphitheatro, *discedētibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescentibus inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Arcâ. quod Navim ædificare grandem aliquam solent in ipsâ Arenâ, quæ solutilis esset, & subito luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum scelestæ illius navis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: *ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν τῷ ποροφανοῦς ὠκνοῦν τὸ ἔργον, ἔκρυψα δὲ φαρμάκων οὐκ εἶχον αὐτῷ ἀνελεῖν, ναυῶν ἰδόντες ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ δαγλυομένῳ τε αὐτῷ ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ πνα θηρία ἀφείσαν, καὶ σωισαμένῳ αὐτῷ πάλιν, ὥστε καὶ ἐρρόσθης, τοιαύτῳ ἐτέραν ταχέως ἐναυπηγήσαντο: Et quoniam eam cædem palam non audebant, nec venenis clam patrare facile id possent: navim quampiam in Amphitheatro conspicientes ita factam ut sponte solueretur, & bellis quibusdam emissis, rursus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic similem ædificare. Nec minus clarè in Severo: τὸ δὲ δεξαμένῳ ἀπάσης τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου γῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τεξακόσια θηρία καὶ δεξαδὴ καὶ ἀφείναι ἀθρόως, ἔπειτα δεξαίφνης δαγλυθείσης ἀνέδορον ἀρκτοί, λέωναι, πάνθηρες, λέοντες, σεουδοί, ὄναγροι, βίασωνες, ὥστε ἐπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ ἔδεδόντα ὀφθῆναι καὶ σφαγῶναι: Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar navis: quæ capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem de subito occultè solutâ, exsultabant ursi, leæ, pantheræ, leones, struthiones, onagri, biffontes: ita ut septingentas feras aut pecudes simul & currere liceret cernere, & occidi. Nec naues solùm eiusmodi induxere in Theatra, sed, quod magis admirare, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subito aquâ replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus supra. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:*

Calpurnij
emendatio.Navis ad
usum Ca-
neæ.Neronis
parricidii,
quo exem-
plo ceptū.Mare sine
aqua in
Amphi-
theatris.Natantia
in iis ma-
rina mon-
stra.

Nec

*Nec solùm nobis siluestria cernere monstra
Contigit, equoreos ego cum certantibus vrsis
Spectavi vitulos, & * equorum nomine dignum
Sed deforme pecus.*

* Hippo-
potamos
intellegit.

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: *Ali-
quando, inquit, belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subitò a-
quam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rur-
sumque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum,
magni sumptus publicum epulum.* Nec aliter Domitianus, qui vt
Suetonius ait, *Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphi-
theatro, nauale quoque.* Noster Seneca ingenia istorum hominum
miratur magis quàm laudat in epistolâ x c i. *Qui euripos subito
aquarum impetu implent aut siccant: Et ostendit inter nouas in-
ventiones esse.*

C A P V T X I.

*De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma.
Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò
magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus,
Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.*

* Vberiore
mensurâ.

Quid Po-
dium.

SE D nōne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas?
Nam cūm propositum mihi saltem natiuam genuinam-
que Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum
fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meo-
ne? inquam. Inò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc
sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter in-
funde, & vt ille ait, * *πίονι μέτρῳ.* Florentius renidens, E genere
Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, *Quò
plus biberint, plus sitire.* Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, &
ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam mu-
rus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, quique claudit &
ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam
hanc quæ in summo muro, quæ paullùm prouehitur & pro-
pendet instar pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam
species est: facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumeun-
dum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio vetus
est:

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET.
ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS

* H S. L. M. N. LEGAVIT

AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS

EX. QVA. SVMMMA. FACTVM. EST. FA-

STIGIVM.

*Id est: Se-
stertium
quingua-
ginta mil-
lia num-
mum.

INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.

MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT.

PAVIMENTO. PODIO. *CIRCVMSCRIPSIT. Itaque

vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri

pars proiectior & prominentior, antè imum spectaculorum

gradum: cui columnæ impositæ cum epistyliis ad ornatum,

siue (cùm libèret) ad innixum. Vitruuius describit non obscu-

rè, magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap. vii.

vbi de Theatris: *Podij*, inquit, *altitudo, ab libramento pulpiti cum*

coronâ & Lysi, duodecima Orchestrae diametri. Supra Podium, colum-

næ cum capitulis & spiris, altæ quartâ parte eiusdem diametri. Cuius

mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse gra-

duum quattuor aut quinque) alta pedes xli: tum ipsum Po-

dium vnus sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam

reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seuero, vbi de

Circi ludis: Victoria, inquit, vento iecta de Podio stans decidit. Et

Dio Cassius agnoscit in Theatri scænis, libro l. cùm refert in-

ter prodigia, ventum tam grandem fuisse, ὡς ἐκάλυψε τὸ ἀγάλμα τῆς

ἑστῆς ἐν τῷ θεάτρῳ: vt & Victoriae simulacrum à scænâ Theatri

caderet. Ad hoc Podium, spectare soliti primi è Senatu. Nam

cùm Orchestra plurium graduum esset, dignissimus habitus il-

le imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima

spectatio. Iuuenalis:

— generosior & Marcellis

Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &

Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. xliiii. Factum decretum patrum, vt

quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus sub-

selliorum ordo Senatoribus vacaret. Primus, siue Imus. Ac ne-

scio

*Bene Cir-
cūscripsit:
quia in or-
bem circu-
ibat & in
ambitum.

Magnitu-
do & orna-
tus Podij.

Vitruuius
explicatus.

Primi Se-
natorū ad
Podium.

Spatij ali-
quid inter
Podium &
Gradus.
Sellas curu-
libus spe-
ctabant.

* Docui
abundè ad
11. lib. An-
nal. Tac.

Apparito-
res apud
magistra-
tus suos.

Suggestus
in Podio.

Quis rep-
perit.

Cubiculi
formâ, &
nomine.

Suetonius
explicatus,
aliter atq.
vulgus.

Traianus
Suggestum
recusavit.

scio an inter ipsum Podium & Gradus spatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati. idque propriè, Ad podium spectare. Suadeor, quòd sellis curulibus spectasse quosdam reperio, vt Suetonius narrat de Augusto: *Commissione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euénit vt laxatis sella curulis compagibus caderet supinus.* Item, quòd sellas easdem honoris causâ positas * absentibus, siue etiam mortuis. At sellæ eæ non est vt commodè positæ in Gradibus ipsis fuerint, commo- dissimè in hoc plano. Credamque Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad Podium sic sedisse, cum li- ctoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro xvi. Annal. cum præmia describit ac- cusatorum: *Liberto & accusatori præmium operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum, fuisse eos bono honestoque loco, & iuxta Tribunos ipsos. Nec immeritò, vt quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solùm ad hoc Podium designator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam Suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges, SUGGESTVM in Orchestrâ.* Secuti que Principes id tenuê- re, vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner. cap. xii. *Incarius, ait, pri- mo statim conatu iuxta CUBICVLVM eius decidit, ipsumque cruore resperisit. Nam perrarò præsidere: ceterùm accubans primùm paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consueuerat.* Ex quo facile colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Po- dium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessa- riò Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuilitèr sustulit. *Digna, inquit, victore populo sedes (de Circo sermo est) visenda cum ceterâ specie, tum quod æquatus plebis ac Principis lo- cus. Siquidem per omne spatium vna facies, nec magis proprius spe- ctandi Cæsari SUGGESTVS, quàm propria quæ spectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CUBICVLVM principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem.* Sed præter hunc Sug- gestum,

gestum,

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis ^{Tribunal in Podio.} honoribus, vt lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent. Suspicio ex Suetonij Augusto: qui *virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contra Prætoris TRIBUNAL dedit.* Nam quod Prætores nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro fieri vult itinera, ascensus, pulpita, TRIBUNALIA.* lib. v. cap. vii. Quòd verò ad Podium ea sedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. ^{Vestales ibidem.} Eæ autem ad Podium Prudentius.

*An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, æratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.*

CAPVT XII.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere prætendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quedam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

ET de Podio quidem hæcenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumspectit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me, ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidē in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: & , ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua nunquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quē vides, quiq; Arenam diuidit, scito altiore fuisse non paullò quàm pro aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenósve pedes. Quæ fera hunc transfiliat? Et tamen contra inopinatos quoque casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nam primùm re-

Murus Podij olim satis altus.

Retia ante Podiū, quorum varias scilicet non impediebant aspectū. Retia illa per luxum inaurata.

tia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro xxxvi. de Neronis quodam munere: *Tanta, inquit, copia succini inuecta, ut RETIA ARCENDIS FERIS PODIUM PROTEGENTIA succino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

— auro quoque torta resurgent

Retia, quæ totis in Arenam dentibus exstant.

Lignarotantia.

Nec retia solū, sed versatilis quidam trunci adpositi muro & huic Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum. Quæ ligna quidem manifestò in ipsis Caveis Ammianus agnoscit, libro xix. *Vt dentata in Caveis bestia, tetro pædore efferrata, euadendi spe, REPAGVLIS VERSATILIBVS illiduntur:* in Caveis inquam, sed in ipso etiam Podio aut circâ, videtur Calpurnius locare, etsi verbis parum claris aut certis:

— nec non vbi finis Arenæ

*Proxima marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.*

** Et coit in rutilum, tereti quâ lubricus axem
Impositos subitâ vertigine falleret ungues
Excuteretque feras.*

* Fortasse leg. Et coit in rotulam teretem: quò lubricus axis.

Versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerem, *Et coit in rutilam*, siue, *rotulam*. ut velut truncos eos eburatos vtrunque in rotulam coisse, atque ita insipientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in rutilum*. Nam Rutilus in Glossis, *σφοδὸς γαλεάρας, καὶ ἀποψήκτιον, cardo & vertebra canee*. Sed mentem facilius versuum horum adfirmariim, quàm verba. vult omnino transfusa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anteps hoc præsidium, Florenti: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuidiam Senatui Orchestram. Contra elephantem enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro viii. *Universi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati*

clathris

Contra grandiores bel-luus quid præsidij.

*clathris ferreis. Quâ de causâ C. Caesar Dictator postea simile specta-
culum editurus, * Euripis arenam circumdedit. quos Nero Caesar sustu-
lit, equiti loca addens. Et iamne securus? Haud planè etiam, in-
quam ego: sed perge.*

*Vide &
Sueton. in
Cæs. cap.
XXXIX.

CAPVT XIII.

*Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in
iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus.
Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores
variè emendati aut illustrati.*

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus,
& ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, Cliuosi
Gradus.
colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Cal-
purnius aptè descripsit:

Immensosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc sanè de pul-
uinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem sub-
tili quadam Mineruâ intellegas, non crassâ: opus, vt hoc omne
spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Distinctio
Graduum.
Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quîs sede- Quid hic
Gradus.
bant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium
graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio
expressa: *Gradus, inquit, vbi subsellia componantur, ne minus alti* Eorum di-
mensio.
sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo
semis, ne minus pedes duo constituentur. Palmopede, id est, pede &
palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quattuor digitos
continet: Pes quattuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana al-
titudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronensis. qui,
Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est,
pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed
cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, Cur latio-
res facti.
duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed lati-
tudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio seden-
di. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi
inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néve

*Et lapide
fuisse, plu-
rimum.*

*Pulvilli iis
impositi.*

ipsi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad
ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis
intrarèt. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitum illud Aristip-
pi, *Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in Theatro lapis sedeat su-
per lapidem.* Quamquam & sæpè è ligno. Serò repertum, vt pul-
uilli insternerentur Senatui: idèque primus Caligula instituit.
Dio Cassius: *τὰ τε περιπεφάλαια τοῖς βαλδύταις, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν
σανίδων καθίζον, πρῶτον τότε ἐπέτεθη, ἔπειτα σφισὶ τὸ Θεσσαλικὸν ξόπον
ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἠλιώσει ταλαιπωρῶν, ἔπειτα πη: Pulvilli tunc
primùm Senatoribus, ne nudis asserebuntur insiderent, subiecti, & pileos
Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne insolatione torqueren-
tur.* Ait clarè, Senatui tantùm: postea tamen id etiam Equiti
concessum, ex Iuuenali:

— *exeat, inquit,*

*Si pudor est, & de PVLVINO surgat EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.*

*Quid Prae-
cinctiones.*

PRAECINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non aliud
censeam quàm Graduum interualla & diuisiones quasdam in
orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, vt in re tunc clarâ,
describit nobis parum clarè. *Praecinctiones,* * inquit, *ad altitudines
Theatrorum pro ratâ parte faciendæ videntur: neque * altiores quàm
quanta Praecinctiois Itineris sit latitudo. Iterùm: Gradationes scalarum
contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Praecinctionem. Vi-
dentur autem siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discrimi-
nibus Orchestræ, Equestrium, Popularium, Gradus quos-
dam latiores altioresq; struxisse, qui reliquos minores velut præ-
cingerent & cõplecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè ob-
seruat in illo Veronensi, * Gradum esse circa medium, qui duos
pedes & vncias sex altus: cùm reliqui tantùm, pedē & vncias duas.
Atq; ea profectò Praecinctio. etsi Vitruuius & res ipsa, plures sua-
dent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ, quia
velut * cingulū quoddâ latum fuit. Calpurnius in Amphithea-
tro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*
Tertullianus de spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheo-
rum per ambitum.* Ex quo disce, ad Cingula etiam ista fuisse Vias.
Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitru-
uius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.**

* Cap. III.
lib. V.

* id est: Cin-
gulum non
altius sit,
quàm latū
est illud ip-
sum sub-
cingulare
Iter, de quo
mox.

* Et appa-
rent clarif-
simè Prae-
cinctiones
in Thea-
tris.

Balthei.

* Ea que re
Zodiaci Zo-
na, etiam
Baltheus à
Manilio
vocatur.
*Diazoma-
ta.*

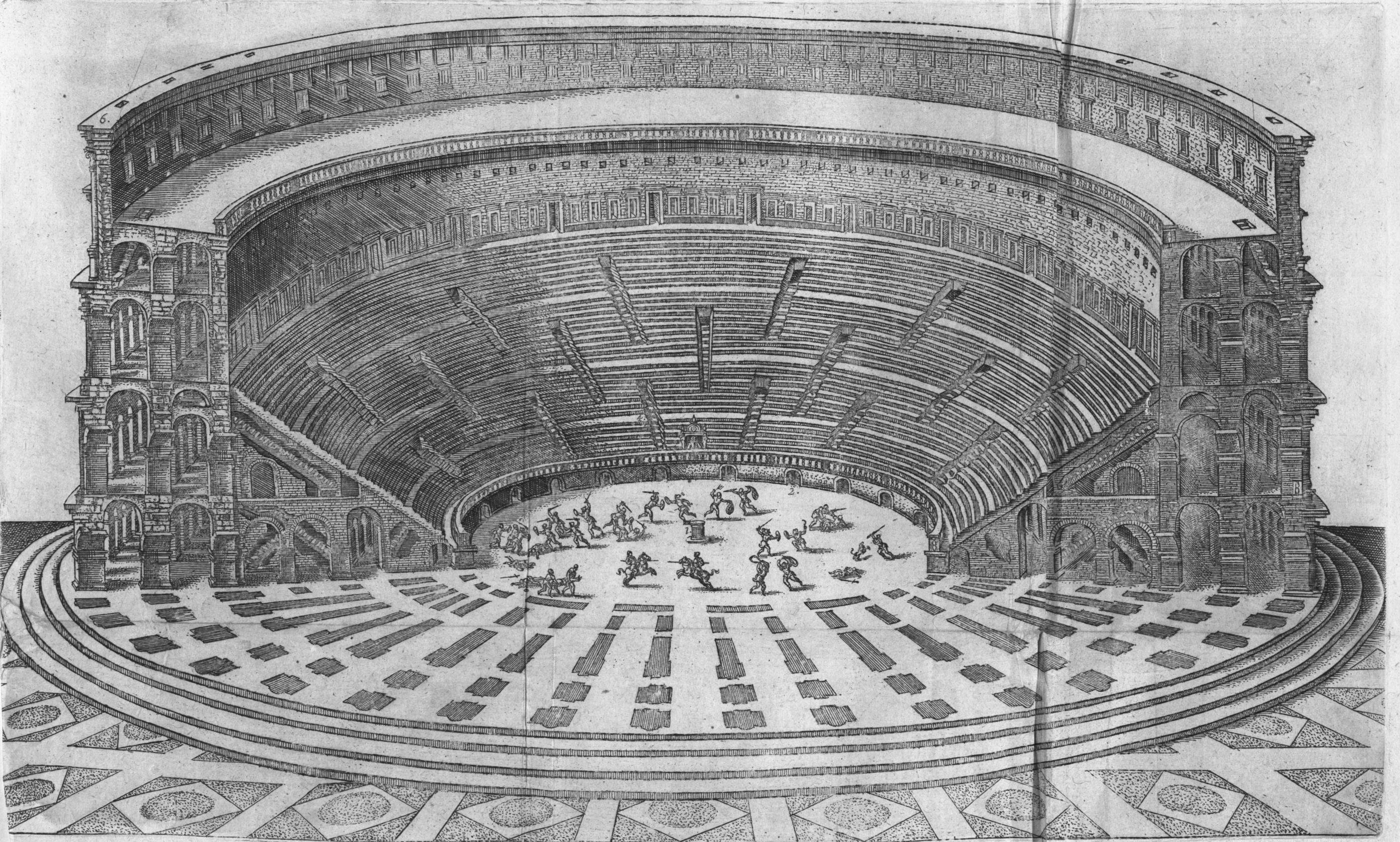
ADITVS

THE NATIONAL BUREAU OF STANDARDS
WASHINGTON, D. C.

10
10
10
10

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES, QUAE M
 EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

CAP. XIII.

1. *Ara*, quæ sacra Ioui Latiari. de quâ dixi, cap. IIII.

2. *Portu'æ*, per quas immiffæ in Aream bestiæ. Eas claufas ianuis
 iiffe credimus: non folùm ad belluas, ne egressus patèret iam solu-
 s; sed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum imple-
 m. etfi ianux tunc fortasse magis compactæ addi pro tempore po-
 ère. Vide super his portis cap. VIII. & IX.

3. *Podium*, cum suis columellis: & in medio Suggestus Imperato-
 Dixi cap. XI.

4. *Præcinctio*, siue Diazoma. id est, gradus altior & latior: cuius ge-
 neris tres fuisse in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero vide-
 tur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipsum Podium. Ita-
 que sculptor noster vnâ amplius expressit. Ambigo etiam, an nõ aliæ
 præcinctiones ornatae columellis suis fuerint, vt Podium ipsum.

5. *Vomitoria*, siue aditus. id est, portulæ quædam quadratæ in ipfis
 gradibus, per quas in sedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gra-
 dus scalares, vt per eos quisque ad destinata subsellia sua iret. Spatium

medium inter Sedes binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus
 ea forma est, vt iacie instruendâ Cuneum item vocant.

6. *Foramina*, ad transmittendos malos, quæ pauca hic expressa; sed
 tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibusdam mali susti-
 nebantur. Cetero opinor satis clara esse ex descriptione nostrâ, quæ
 est capite XIII.

Antuerpia, ex Officina Plantiniana.

A M P H I T H E T R I
E A M F I S T E C A M

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venit & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: uti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditioe.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij -- totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria (alij libri, Vomitaria) in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredienti in sedilia se fundunt. Atq. hæc foramina perspicua in hisipsis Graduum reliquiis, itemq; in illo Veronensi.

Aditus, quid appellamus.

Vomitoria dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Popularium per proclium.* Optimè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad * cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per proclium. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque discriminari, & in cuneos suos tribui, Viis illis secantibus, vult? adheresco. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi confessu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. sed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, quique, vt suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis facetè de falso quodam equite, lib. v.

Via inter Gradus, duum generum.

* Has vias, vocat Itinera Præcinctionū Viir. cap. III.

* Vide iam nunc in Cuneis.

Discrimen aliquod inter Itinera & Scalaria. In Viis, exclusi spectabant.

*Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cum licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas panè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens uno.
Et hinc miser deiectus in VIAM transit,
Subsellioque semifultus extremo,*

Et ma-

Et malè receptus altero genus, iactat

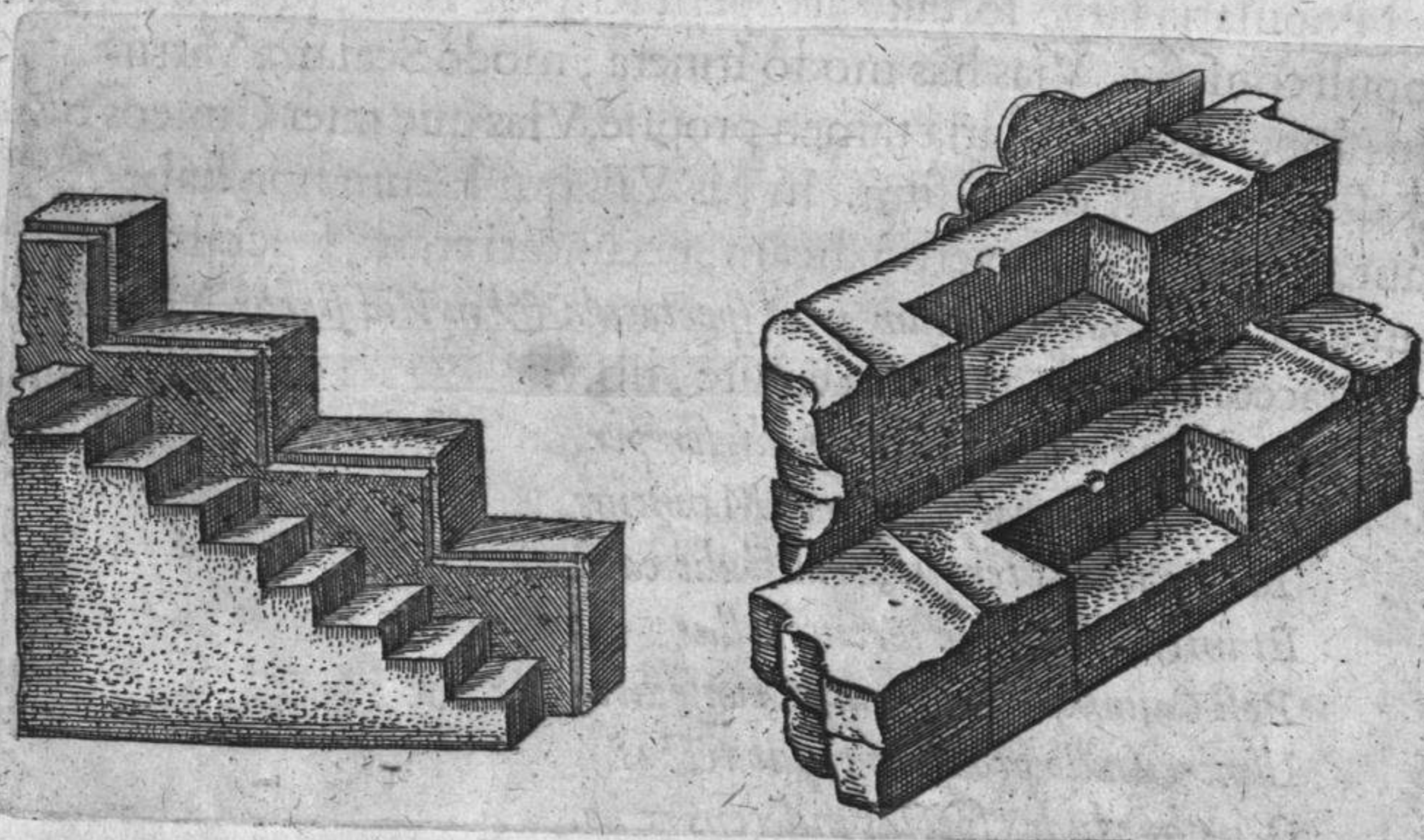
Equiti sedere, Lectioque se STARE.

*Martiali
lux data.*

Cuius Epigrammatis sententia ista. Manneium solitum ante Domitiani edictum sedere inter equites, & quidem in Equestrium primo gradu, qui ad Orchestram. Sed agnitum & pulsum aliquoties à designatore Lectio, transisse tandem ad summam caueam, & spectasse inter plebem & pullatos: tantum non inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, spectasse in Viâ semi-stantem. Atque huius sententiæ etiam illud Taciti est, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone dispositi *Per cuneos STABANT*, ne quod temporis momentum impari clamore, aut silentio segni præteriret. Nam stetisse eos sentio in his vtrisque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. censeo non minus, trium quatuorve pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & semis: quidni duplum istis? At Scalarium siue Ascensuum altitudo, in Veronensi apparet semipedis & vnciæ: latitudo, pedum binum. Humiliores ergo aliis fidentariis Gradibus, parte dimidiâ. Adde, Canaliculas quasdam & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuisse, quâ Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

*Dimensio
viarum.*

*Canalicu-
la in gradi-
bus.*

& vsum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potius humanæ. Nam cum dies totos in spectaculis perfederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eique vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At C V N E I iam (Alexis *κρηίδας* dixit) inter has Vias mediæ. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Sclarum directio talis, vt ab imo or-

Cunei spectaculorū.

diens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potius res est, quam lingue. Sed hoc mihi nota, Vias istas Sclares non ab imo ad summum rectâ & sine intercisione esse. Contrâ est. dirigebantur saltem ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctionem. Ibi desine-

Directio Sclarium alterna.

bant. & * alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamur:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularem. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscure: *Cunei, inquit, spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus superiores Cunei mediæ dirigantur. Et adde quæ scribit cap. VIII. Gradationes scalarum inter Cuneos & sedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur.* Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (etsi *παχύτερον*) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus

* Quod quidem clarissimè in Veronensi apparet.

Exempla & loca de Cuneis.

———— *Cuneis an habent spectacula totis*

Quod securus ames?

Martialis: *Æra sed à Cuneis vltiora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

———— *Cuneati leta Theatri*

Seditio.

Et Ausonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas. Inde excu-*

E

neandi

Cunei certi certis adtributi.

Obscura Tertulliani dictio explicata.

neandi verbum, id est eiiciendi & velut extra Cuneum excludendi, vsurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adsignati. Suetonius in Aug. cap. XLIII. *Militem secrevit à populo. Maritis è plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subselliorum, vel etiam Cuneos) *adsignavit. Prætextatis CUNEVM suum, & proximum, pædagogis.* Ad discrimina hæc Cuneorum quique in iis sedebant, alluisse mihi Tertullianus videtur De Resurrectione carnis: *Igitur quantum ad hereticos, demonstravimus quo cuneo decurrendum sit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba, Martialis, lib. v.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,

Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cunei etiã Senatorum & Equitũ.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum missilia sparsit. & quia maior pars intrà Populã decidat, quinquagenas tesseras in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pronun- ciauit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

— hunc plausus hiantem

Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque Corripuit.

Quid Cathedra incertè dictũ.

Ad CATHEDRAM iam perueni. quam solus Tertullianus mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra, inquit, vocatur, ipse in amfractu ad confessum situs.* Et intellegitne amfractum in singulis gradibus? an potius superum locum, vbi cliui subselliorum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuòsque illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur, vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pullã sordida veste

Inter femineas spectabat turba Cathedras.

Cathedra feminea.

Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIII. Sellas etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro subselliis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto eius versu:

Retractatus Martialis versus.

Et inter ipsas penè tertius sellas

Post Caiumque Luciumque consedit.

Retuli

Rettuli quidem suprâ ad fœmineas sellas: sed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equestria cum egressum, sed in aliquâ semper eorum lineâ hæsisse. An sellæ etiam virorum? easque in gradibus ipsis collocabant? Ita prona quidem facilisque sententia sit, vt dicat misellum hunc irrepisse inter Caij Luciique sellas, & pænè tertium sedisse cum duobus. sed ex illis quoque latebris protractum. Et fanè de sellis allatis & illatis, quidam mihi suadent. Suetonius Nerone, cap. xxvi. *Interdium quoque clam gestatoriâ sellâ delatus in Theatrum, seditionibus Pantomimorum ex parte Proscænij superiore signifer simul ac spectator aderat.* Iuuenalis, in suo illo non inuidendo voto:

— & duo fortes

*De grege Mæforum, qui me ceruice locatâ
Securum iubeant clamoso insistere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ se deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, ubi subsellia componantur.* Tamen magis est vt aliter fuerit, ex iis quæ suprâ dixi. Et Suetonij Iuuenalisque loci, euincunt non nisi de supero loco. quod fatemur vltro. An ergo in Martiali scribendum, *tertias sellas?* capimusque pulsam eum à primo subsellio ad tertium? Sed quam sententiam aut acumen tum habebit, tò pænè? Iterum dico. parum mihi in hoc versu lucet aut liquet.

At de PORTICIBVS superioribus, è quîs tenuiores spectabant, satis certum. Calpurnius tangit.

— en illita porticus auro

Certatim radiat.

Hanc supremam partem Dio ἀψίδα θεάτρων dixit in Nerone: καὶ ἐλέφας ἀνήχθη, inquit, ἐς τὸ ἀνωτάτω τῆς θεάτρων ἀψίδα: *Elephas sublatus est in summum fornicem siue arcum Theatri.* Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus, inquit, quod futurum est in summâ gradatione.* Ideoque non vanè suspicer à Tertulliano, *Cameras, vocatas, De Spectac.* Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet. Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non posse hincere probum de iis aut probabile verbum.

Hic inferenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIII.

De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra, de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Feminarum.

LOCVM & eius membra satis descripsi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, si ordinem Ordinum in confessu noris & discrimen. Populi enim Romani, ut scis, prisca diuisio, in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in Spectaculis sua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Roscia: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiscuè enim ibi spectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sullâ: *ὡς μὲν, inquit, θεα μονομάχων. οὐπω δὲ τῶν τόπων ὀργανομένων, ἀλλ' ἐπὶ δεύτερον συμμιγρῶς ἀνδράσι καὶ γυναιξιν ὄντι*, ἔτι γε πλησίον τῆ Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τὴν ὄψιν ἐμπαρεῶνς ἐγένου λαμπροῦ: *Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad spectandum nondum tunc discretis, sed mixtim sedentibus viris feminisque: accidit, ut propter Sullam mulier quæpiam sederet, facie & genere honesta. At id mutatum sub Principibus: & discrimina dignitatum facta, bono iure. Nec subtiliter hîc tempora exsequar. * quid opus? Hoc scito, Senatui in Amphitheatris quoque suam sedem fuisse, suam Equiti, suam Plebi. Illam, Orchestra dixere: alteram, Equestris: tertiam, Popularia. De Orchestra ubique obuium. quæ vox nata in scænâ & pulpito, transiit communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, ut Vitruuius ait, inter gradus imos. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus: optimus habitus spectationi, siue auditioni. Cicero de Senectute: *Ut Turpione Amburio magis delectatur, qui in primâ caueâ spectat, quam qui in ultimâ.* Horatius.*

Ut propius spectes lachrymosa poemata Puppis.

Magnitudo eius, ut coniicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & sociarum gentium legatis. Equestris autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equestris omnium equitum Romano-*

Populi Romanitres ordines.

Diu confusio in Amphitheatrali spectaculo.

*Feci enim accuratè in Comment. ad lib. XI v. Taciti.

Orchestra vox Græcorum.

Vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi spectationi.

Equestris.

rum sunt. in illis tamen, locus meus fit proprius, quem occupavi. Item Suetonio, in Calig. Decimas maturius dabat, ut Equestria ab infimo quoque occuparentur. Et alludit argutatrix illa apud Petronium: Ego etiam si ancilla sum, numquam tamen nisi in Equestribus sedeo. Ea Equestria lege veteri Quattuordecim gradus tenuere. itaque passim legas sedere in Quattuordecim: & pro ipsâ Equestri dignitate in Senecâ: At mehercule multis Quattuordecim Gradus sunt clausi: non omnes Curia admittit. Lege dico veteri. nam ut idem numerus sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui ostendit totam mediam superioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini:

Quàm ampla fuerint.

Aucta videri sub Principibus.

*Venimus ad sedes ubi pullâ sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras.
Nam quaecumque patent sub aperto libera caelo,
Aut eques, aut niuei loca compleuere Tribuni.*

Ostendit se in porticu summâ spectasse inter fæminas, quoniam Gradus omnes qui sub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) sed Militares imprimis: fortasse & alios, qui vario agnomine sub Principibus sunt nati. De quo copiosè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Fastis lib. LIII. vbi quemdam militiâ functum in Equestribus sibi adfidentem loqui facit:

Tribuni inter Equites spectabant.

*Dux mihi Caesar erat, sub quo meruisse Tribunus
Glorior, officio presuit ille meo.
Hanc ego militiâ sedem, tu pace parasti:
Inter bis quinos usus honore viros.*

Et eodem illo Tribunicio iure spectasse se in Equite Martialis ait:

— vidit me Roma Tribunum,

Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëte suspicere, aut censu fuisse Equitem: errabis. tenue semper & exsuccum hoc genus. Ipse id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert:

Martialis: quomodo eques.

Sum, fateor, semperque fui, Callistrate, pauper,

E. 3.

Sed.

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciaè illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus in primis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat, ex quibus primi Tribunicis potestatibus vacarent.* Populària sunt loco tertio. & nomen eà notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. *Germanorum legatis in Orchestrà sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quòd in Populària deducti, cum animadvertisissent Parthos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transferant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli suprà. *Vlpianus etiam Milites stationarios disponi à Præfecto urbis vult, ad tuendam Populàrium quietem.* Callistratus, in spectaculis *Iuvenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Populàrium* scribit. Et scio utrumq. intellegere hunc plebis confessum. Plebis. nam etsi populi voce utuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuuenalem:

*Æquales illic habitus, similemque videbis
Orchestram & populum.*

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Populàribus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id est Cauea media, & Summa: Nam Ina Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adfessus. Quosdam, inò pletrosque Suetonius expressit Augusto: *Militem secrevit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignavit. prætextatis Cuneum suum. & proximum pedagogis. sanxitq; nequis pullatorum mediâ caueâ sederet. Feminis ne gladiatores quidem, quos promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare concessit.* Vbi de Pullatis quod ait, illustrant Calpurnij versus:

*O vtinam nobis non rustica vestis adesset!
Vidissem propius mea numina. sed mihi sordes
PULLAQUE paupertas & adunco fibula morsus
Obstiterunt.*

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ summâ, pro-

Vide Epistolic. nostras, lib. III. epist. XVIII.

Populi vox pro solâ plebe interdum.

Populària ipsa iterum diuisa.

*Suprà ex Plutarcho.

Pullati ad superos relegati.

mâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tran-
quillitate, *Verba ad summam Caueam spectantia*, sunt vilia & ad
gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo : etiam Item Fæ-
mina.

Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in vmbra,

Et cum lasciuum sternet arena forum,

Colla caue inflectas ad summum obliqua theatrum.

Propertij
alia distin-
ctio & in-
tellectus.

Ita legendi & iungendi ij versus: & mens est, Cùm Gladiatores
in foro: caue oculos adicias, tu qui in equite spectas, ad loca
summa, vbi mulieres.

CAPVT XV.

*Confusa aliquando locorum series: eaque occupata Æs pro Locis. Plau-
tus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dissignatores, eorum
munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.*

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat
& miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim
multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte
occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo:
*Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subi-
tò ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.*
Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant.
Martialis:

Tunc cum licebat occupare, Manneius.

Occupare
proprie,
quid.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed oc-
cupatis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in
Julianum.* Tangit & Terrullianus eam confusionem: *Liberti-
nos in Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere.* Vbi Libe-
ralia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim,
quem turpe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Ad-
datur Suetonius Calig. cap. xxvi. *Inquietatus fremitu gratui-
ta in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abe-
git.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergone aliquid aliàs
pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Cer-
tè Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum
in seruis:

Loca pretio
aliquo dis-
tributa.

Plauti an-
telegio lux.

Serui

Serui ne obsideant, liberis ut sit locus.

*Vel as pro capite dent: si id facere non queunt,
Domum abeant.*

Græci hæc *Ὀρχήρα* appellasse videntur: quæ explicant in Cal-
limacho Scholiastæ, τὰ ὑπὲρ τῆς ἰδέειν δ' ὄρα: *munera quæ spectandi caus-
sâ dantur.* Nec in seruis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis
è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant.
Ita enim appellat Martialis, qui loca designabant. In Hermetis
gladiatoris laudibus:

*Et Martia-
li.*

Hermes suppositicius sibi ipsi:

Hermes diuitiæ Locariorum:

Hermes cura laborque ludiorum.

*Locarij, qui
homines lo-
cant, dispo-
nunt q̄.*

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Dissignatores.
Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis:
*A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis ar-
bitris funerum & sacrorum, Dissignatore & Aruspice.* Plautinus
idem ille Prologus agnoscit in scænâ:

Neu dissignator præter os obambulet.

*Dissigna-
tores cū li-
ctoribus.*

Quin etiam lictores illis attribuit:

--neu licitor verbum aut virgæ mutiant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in
hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed ut Dissignatores in
funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij causâ
& ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Dissignatore,
Horatij illud nosti,

— dum ficus prima calorque

Dissignatorem decorat lictoribus atris.

** In Satur-
nalibus di-
xi, lib. r.*

Non quia proprij Dissignatorum vlli apparitores (viles enim
ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à * Do-
mino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille &
Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfc-
cti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Dissignatores.

*Creuit eo-
rum digni-
tas.*

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus be-
ne monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Dissignatores*, inquit,
*quos Græci λεγόμενοι appellant, artem ludicram non facere Celsus pro-
bat: quia ministeriū non artē exerceant. Et sanè locus iste hodie à Prin-
cipe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus sua

*Pellebant
loco non
dignos.*

loca

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe meminuit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ contra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatriali verbo, *Excitare* aut *Suscitare*.

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: Et sedeo quâ te suscitât Oceanus.

Suetonius Augusto, cap. XIII. *Cùm spectaculo ludorû gregarium militem in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem iussisset.*

De quâ eâdem re Appianus: *ὁ Καῖσαρ τὴν στρατιωτικὴν ἀνέστη: ἔτι Καῖσαρ militem iussit surgere.* Pulchrius in eodem planè verbo Græcè lusit Diogenes Cynicus (in Diogene Laërtio:) *τὴν κινθαρῶδ' ὄν ἀεὶ καταλειπόμενον ὑπὸ τῶν ἀνεργατῶν ἡσπαδάσας, Χαῖρε ἀλέκτωρ. τὴν δὲ εἶποντ' ὅτι, Διὰ τί, ὅτι, ἔφη, ἀδων πάντες ἐγείρεις: Citharædum quendam, quo cantante omnes discedebant eumq; relinquebant, salutavit, Salve galle. Illo quærente, Quid ita? Quia, inquit, cantans omnes EXCITAS.* Ipso illo verbo argutissimè lusit. Sed addo etiam. labente ævo, præter *Dissignatores*, videri fuisse digniore quodam nomine *Tribunos*: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ij dicti, *Tribuni voluptatum*. Quorum formula & munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. Epist. x.

Tribuni voluptatû.

CAPUT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Appuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspiciuntur in aperto. Nam quin lateant etiam nunc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ causâ, protraham in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in sedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. xci. *Vtrum tandem sapientio rem putas, qui inuenit quemadmodum in IMMENSAM ALTITUDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS exprimat?* Idem libro II. *Quæst. Natural. Numquid dubitas*

Fistulæ Amphitheatrales.

Spargebat crocum ex imâ Arenâ.

Apuleij
correctio.

Sparfiones
proprie.

Ea cum im-
bre aut
nimbo com-
parantur.

E statuis
etiam fusa.

* Quas fi-
stulas gran-
des fuisse
fuspica-
mur, & alias
minores,
quæ ab illis
diffusa per
membra.
Quoq; mo-
do id fieri
potuerit.
Crocus non
ipsa, sed vi-
num, eâ tin-
ctû ad spar-
fiones.

quin SPARSIO illa, quæ ex fundamentis MEDIAE ARENAE
crescens, in SUMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI per-
uenit, cum intentione aquæ fiat? Apuleius lib. x. Tunc de summo
montis cacumine per quandam latentem fistulam in excelsum prorump-
pit vino crocus (ita emendo ex vet. codice nostri Gisellini) diluta,
sparsimque defluens pascentes circa capellas odorato perpluit imbre.
Benè Apuleius, odorato imbre. quia è fistulis illis, per minuta
quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et si-
gnatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui
Sparfiones, odoratos imbres dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se
& à vero abit, dum tentat sufficere odoratos imbres: & perperam
ad missilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparfiones
vocabant aptè. Glossæ prisca: Sparsio, Κρόκος ὁ παρόντων. Et
Martialis spargendi verbo in eo vsus:

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo.

SPARGERE, & effuso permaduisse croco?

Et nimbium item aliquoties appellat: vt libro i.

Et Cilices nimbis hinc maduere suis.

Libro ix.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

Nec è fistulis solùm hic imber, sed scito magis inuento è sta-
tuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè
indicat:

Utque solet pariter TOTIS se effundere SIGNIS

Corycij PRESSURA CROCI: sic omnia membra.

Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ
& summâ Præcinctione statuas plures fuisse; partim ad orna-
tum, partim ad hunc vsum. Eas autem scire licet concauas fuis-
se: & per immixtas* fistulas ferreas siue æneas, minutis forami-
nibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem.
non sine præsentis quidem auxilio & manu administratorum, qui
in parte infernâ stabant. Ego interrumpens, Hæc mihi mira, in-
quam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi
arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concusso
capite & ridens, Crocûsne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis
erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè
suble-

sublegisses eius sermionis. Mixtum videlicet tritumque florem eum herbae fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit; præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda*. Itaque liquidum crocum Ovidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

*Per Gradus
fluebat.*

Et fluxisse eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit*. Vbi de Balsamo item notabis, etsi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scenicis. ideoque solemnes crocos Propertius agnominavit:

*Etiambal-
samum.*

Pulpita solemnes non oluere crocos.

Adeò ut etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia sparsiones migrarint, & eadem illà arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in triclinio variis locis ἀργυρῶς καὶ χρυσοῦς στωλιῶας, ὡς αἰὲρ ὑδὼρ τὸ μὲν ἐν κρήναις: *argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes*. Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus recensuit, cap. xxxi. *Cœnationes eius laqueata tabulis versatilibus eburneis, ut flores: & fistulis, ut vnguenta desuper spargerentur*. Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

*Sparsiones
vnguento-
rum in conui-
uiis, ab hoc
inuento.*

*Suetonius
rescriptus.*

C A P V T X V I I.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TE G M E N etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac soli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum umbraculis textit*. Ammianus de eadem re libro xiiii. *Ex turbâ verò minimæ sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli velabris umbraculorum Theatralium latet. quæ Campanam imitatus lasciuia Catulus in*

*Vela à Q.
Catulo re-
perta.*

lus in Aedilitate suâ suspendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: Postea in Theatris tantum umbram fecere. quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret. Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. ut in Nemaufensi illo clarè: & in summo hoc Romano quaedam grandiora, per quæ coniecimus traici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ siue mali, per foramina ea immisæ & demisæ mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causâ. Ad antennas autem subrectas, funes transversim ligati & extensi; super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

Et modò tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat. Martialis:

*Quamvis non modico caleant spectacula sole,
Vela reducuntur cum venit Hermogenes.*

Ducere vela & reducere.

Vitruvius præfatione lib. X. In muneribus quæ à magistratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quaedam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: ut sunt sedes spectaculorum, VELORVMQVE INDUCTIONES. Lampridius in Commodò: Cùm illi saepe pugnanti ut deo populus favisset; irrisum se credens, populum Romanum, à militibus classariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præcepit. In quo mihi nota milites è classe præpositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè sed non verè. ἐνιοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὴν ἰπποδρόμον φέρουσαν ἐξ ἀγορῆς παράδοσιν, ἰσίοις κατὰ πετανηνῶν τοὺς τὴν θάλασσαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους ῥωμαῖσι δὲ τὸ ἰσίων Βῆλον ὀνομάζουσι: Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circumfert ab editoribus ludorum velis solere integri, initio à Velabris factò.

Velabri vnum etymon.

Variiegata ea vela coloribus.

Romani autem Velum appellant, quod nos Histium. Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli ævo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Et vulgò faciunt id lutea, rufa que vela,

Et fer-

Et ferrugina. cum magnis intenta Theatris
 Per * malos vulgata trabesque trementia pendent.
 Namque ibi confessum caueai subter, & omnem
 Scenai speciem, patrum matrumque deorumque
 Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.

* Nota firmari, quod supra monui de Antennis.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: *
 Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus
 Spinther Apollinaribus ludis. Mox Caesar dictator totum forum Ro-
 manum intexit, viamque sacram ab domo sua usque ad cliuum Capito-
 linum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Mira-
 tur & stupet in Caesariano facto Plinius, vel quia tantum spatij
 inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam serica ea fuisse Dio
 tradidit, etsi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεω-
 μένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ, ὡς γέ πως φάσιν, ὡς γέ πως φάσιν,
 ὑπερεπέτασε: Neve quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos
 Serica, vt quidam tradunt, extendit. Nec scio sanè an Plinij libris
 non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam ve-
 la suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: τὰ γὰρ
 μὲν ὡς πετάσματα τὰ δὲ τῷ αἵρῳ διαπύοντα, ὅπως τὸ ἥλιον ἀπερύκει, ἀ-
 λυγὰ μὲν, ἔτι ἐν μέσῳ αὐτῶν ἄρμα ἐλαυῶν ὁ Νέρον ἐπέτασε, ἀσέρες δὲ χρυσοῖ
 πείλει ἐπέλαμπτον: Vela etiam quæ per aërem expansa ad arcendum so-
 lem, purpurea erant. inq; iis mediis Nero acupietus, currum agitans
 (videlicet instar Phœbi) circum verò vndique aureæ stellæ.

* Intellegit candidaria, & è tenuissimo lino. Nam. Q. Catuli etià è lino, sed vulgari & rudi.

Dubitatio de integritate Pliniani loci. Purpurea vela à Nerone.

CAPUT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustæi. Umbelle
 usum & causæ fuisse, velis non expansis. Martialis & Uopiscus
 explicati. Umbellati clauis.

HÆC ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo *Velaria.*
 versu,

— pugnas Cilicis laudabat & ietus,

Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserunt
 vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita
 capio: quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gla-
 diatoriis, pueri è pegmate subito in altum occultâ quadam
 machi-

Iuuenalis explicatus.

Raptus ar-
tificiosi &
sublationes
in pegma-
tis.

machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphithea-
tris tales lusus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali ex-
pressus, de Tauro cum Alcide in æthera rapto, populo spectan-
te & adstupente:

*Raptus abit MEDIA quòd ad æthera Taurus ARENA,
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.*

Velarij, pro
hominibus.

Lego etiam in veteri inscriptione, PRAEPOSITVS. VELARIO-
RVM. DOMVS. AVGVSTAE. sed alio sensu: quia Velarios ibi
accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidi-
bus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII.

Vela vêtus
sæpe nega-
bat.

DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela,
quæ moneo non semper extensa: quia sæpe id impediēbat ven-
tus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta:

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Tunc Um-
bella succe-
debat, aut
Pilleus.

Quid tum igitur? inquires. Spectabantne indefensi à Sole? Non
prorsus. duplex iis etiam tegmen, siue Pillei, siue Umbellæ.
Pillei quidem Thessalici, vt supra ex Dione rettuli. quem eum-
dem cum Petaſo aliquis fecerit. & notauit eruditus noster Iu-
nius in libro 11. Animaduersorum, cap. v. 1. Vſi & *Gausapis*,
an *Causiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio:
atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus
Apophoretorum:

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:

Nam populo ventus vela negare solet.

Pillei quâ
sine dati.

Significat disertè, vsurum se teginine *Causiæ* contra solem, si
ventus inuidisset vela. Ad eundem vsum refero Pilleos in
Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus
in Carino, vbi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis
acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebatibus birri petiti, donati birri Ca-
nusini.* At de Umbellâ, Martialis idem:

Accipe quæ nimios vincant umbracula soles.

Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Earum
forma.

Quam à faciendâ umbrâ dictam scito, nec aliud tegmen quàm
quo hodie in Italiâ passim supra caput suspenso vtuntur, per
viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris
metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra
caput erectum. Iuuenalis de eâdem:

En cui

En cui tu viridem vmbellam, cui succina mittas.*

Et Vmbellati clauis apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anici, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique vmbella. quod *ουμάδιον* Græcis.

* Colorabant enim, vt puto, pro fauore cuiusque in hancillamve Circi factionem: Prasinam, Venetam, &c.

CAPVT XIX.

Per occasionem, de pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut *ἑπιμνησκόν* admetire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causiam iis tribuis aut pilleum: sed tantùm per ludos. quid ergo censeam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & sine tegmine habere, non Romanis solùm olim; sed quod magis mirère, Pleraque olim gentes capite nudo. etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non Græci. pillei vsquàm mentio. nec celat nos eius interpretes, quin silentium id causiam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias causas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros Germani. eorum nodosque commemorat, tegmina nusquam. imò de Sueuis, clarè satis ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuissent, & Galli. pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos de-

Frustrâ blanditiæ venitis ad me:

Ad Parthos procul ite pilleatos.

Parthi tamen pilleati: & quod alibi legisse scio, Daci.

Sed

Argumenta
quibus pil-
leum sper-
nimus à
Romanis.

Sed de Romanis ipsis, securius pronuntiam: quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primum nummi omnes veteres statuæq; (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pilleum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentius aut crebrius vsurpassè, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idque ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cum vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed vofsellis pugno: ecce telum. Eustathius Homeri interpretis disertim scribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύτοις ἔχειν, *capita intacta habere*, ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum sacrificabant, capite scimus fuisse velato; idque prisco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuisse, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admissus, signum scilicet libertatis. Martialis:

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent nostrum pillea sumpta Iouem.

Peregrina-
tionis.

*Qui distinctus tamen à Pilleo. quòd ille ad umbrâ faciendam marginatus, vt nostri galerii (forma enim in Mercurij statuis) hic nõ item, sed quales dormitorij aut nautici pillei.

Militia.

Excipiuntur
& homines.

Sed & Peregrinatio quoque petasum bono iure sibi sumpsit, contra pluias, æstus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petasum aptat. Cicero item alibi in Epistolis, describens tabellarios iturientes, *Petasatos eos venire*, ait, & *comites exspectare ad portam*. Nec aliud mentis illud Suetonij de Augusto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non nisi petasatus sub diuo spatiabatur*. Ait, domi quoque. quasi nouum illud & insolens inuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vsque ad præsentem*, inquit, *ætatem consuetudo permansit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus vterentur*. Nam aliàs, exempla etiam in militibus pilleorũ rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Pri-

mum

mum Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, notius & te-
 staturus est quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quo-
 que licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo
 præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit
 inter signa:

*Arguat & macies animum. nec turpe putaris
 Pilleolum nitidis imposuisse comis.*

Artemidorus etiam, qui De Somniis scripsit non somniculosè.
 Nam libro primo argutè obseruat, ἔλα ἀντὶ τειχῶν ἔχειν, νόσους μα-
 κεῖς & φθίσιν προαγορεύει: lanam pro capillis habere, longos morbos &
 tabem significare: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis Etiâ apud
 Græcos.
 πιλίδιον receptum in morbo. Plato III. De Repub. εἰ δέ τις αὐτῶ
 μακρὰν διαίταν προσέττη, πιλίδιον τε πᾶσι τὸ κεφαλῶν δετιθεῖς. Sed & Seni-
 bus pilleum tribuerunt, à pari causâ. Varronis fragmentum
 adsignificat, è libro I. De Vitâ populi Romani: * *Minores natu,* * Aliud er-
 go in ma-
 ioribus fuit
 se videtur.
 inquit, *capite aperto erant, capillo pexo, utique innexis crinibus.* Et
 Nicephorus Gregoras ostendit eum morem cum Romano im-
 perio Byzantium etiam translatum, libro X. in extremo: *De ca-
 pitis tegmine,* ait, *moris apud superiores Principes erat, vt atate pro-
 uectiores aulici pilleis turbinatis uterentur, serico tectis: iuniores au-
 tem omnes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperato-
 re, is mos adeò exoleuit, vt passim omnes & seniores & iuniores pilleis
 uterentur, non minus in palatio quàm in agris: iisque variis & pere-
 grinis.* Sed tamen permissum hoc potius senibus credo, quàm
 crebro vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et con-
 trà Varronis verba, non nihil etiam inuenire possim, quod pro-
 babiliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, sed
 malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati. Conuiuæ.
 Horatius suspicionem clarè facit.

*Vt vinosâ glomos furtiua Pyrrhia lana,
 Vt cum pilleolo soleas conuiuia tribulis.*

Nam habitum conuiualem adtribuere ille nescio cui videtur,
 Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Nè ve sic suffarcina-
 tus eas, vt vnus de tribus, qui ad cenam vadēs, ipse sibi soleas fert cum
 pilleolo.* Et paulo post: *Hæc erat consuetudo veteranorum, pilleum por-
 tare cum calceis.* Quibus verbis quid sani subsit haud sanè video.
 Et ambigo in toto hoc ritu. Primum quia in tam crebrâ conui-
 uiorum Sed ambi-
 gua ea res.

* Sicut & Saturna-
liorum pil-
leus, manaf-
se videri
possit à cō-
uiuiali ritu
non aliter
quàm Syn-
thesis.

uorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vsum in balneis fuisse: à quibus cum exirent, eosdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pilleolo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an * stabilitor & stator erit pilleo conuiuiali. Nam loquitur apud eû libro vi. Larensius dilaudans suos Romanos: *ἔσθ' ἡμεῖς δ' ἔχομεν καὶ ὑποδέσεις ὀτελεῖς, πῖλῆς τε ταῖς κεφαλαῖς περιπέμεθα ὑποκατίων δερμάτων διασεῖς*, id est: *Vestes etiam habemus & calceatus frugi ac simplices, & pilleos capitibus circumponimus ex ouium pellibus densos ac villosos.* Nec est fanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de menfalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larensius firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere, ἔτε ἀπερχομένους*: id est, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidē aut aliò abeuntes.*

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eaq; remot a. *Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendò. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.*

Caput aperi-
uisse, in
honore ha-
bendo, Ro-
manos.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & sessionis. Ab eo. Imò ego te etiam teneo, inquam: & nodum iniicio; quem prius necessum est soluas. Romanos ad firmas capite intacto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sella, CAPVT APERIRE solitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Praetorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo desiliam, CAPVT APERIAM.* Risit secundùm ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsus *infre-*

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram soluendi viam insistam, sine diuerticulo vllō aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in caussis. clarè quidem vt verba Græca sunt: nam interpres rem totam inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῷ ἀνθρώπων τοῖς ἀξίαις τιμῆς ἀπαντῶντες, καὶ τύχῳσι ὅτι τῷ κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτουσι.

Quæ vertenda erant: Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor habendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant.

En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiciebant, contra ventum aut æstum: eamque detrahebant in honorati alicuius occurfu. Plutarchus idem eum habitum expressit in Gracchis, de Nasicâ: τὸ κερασιδὸν τῷ ἱματίου δέμνυσι ὅτι τῷ κεφαλῆς.

Laciniam togæ reiciens in caput. Et passim nummi & mariora præferunt, quoties representant sacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatiorum aut

imbecillium propria, quæq; sæpe cum suspicione luxus. Ea erat, vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed enerui Musarum patre: Mæcenatem dico. Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cætu sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtrinq; auribus, non aliter quàm in mimo.

Diuite fugitiui solent. Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrii, taxans: Domino stante ipsus, inquit, accumbebat ἔχων διῶπτον καὶ τῷ κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον: habens vestem in capite, vsque ad aures. Qui locus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describitis accubitus mollissimi omnium Malchionum: Pallio, inquit, coccino adrasum incluserat caput. Et Plauti versum ausum illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Tum isti Græci palliati, capite operto, qui ambulant.

Scænicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos: haud dubiè cum iustiori iam excusatione. Nec de alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præsedet.* Hoc Quinctiliani: *Palliolum, sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo.* Item Senecæ: *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & egros.*

Quomodo
id factum.

Plutarchus
paulò co-
sideratiùs,
quàm ab
interprete,
versus.

Laciniâ to-
gæ caput
tectum.

Interdum
palliolo, sed
ab agris aut
delicatis.

* Vide si lu-
bet Epistol.
Quæst. lib.
III. Epist.
XXIII. su-
per hoc lo-
co.

Petronio
lux:

Et Plauto.

* Et si pau-
lò aliter
ego cepi,
in I. Satur-
nal. meorū
cap. XIII.

CAPVT - XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

*Spoliarium
probabili-
ter ad por-
tam Libiti-
nensem.
Gladiato-
res tracti.*

*Quid sit
Funus gla-
diatorium.
Gradus in-
teriores,
per quos ad
spectacula
adscensus.*

*Incredenda
imperitis
potentia
Romana.*

ET fatin' vt exfolui hunc nodum? certè me. iamque ab eo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cum venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nonne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et censeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinenfis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut grauius in Arenâ leforum, iure constituam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodo: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem censeo Victorem significare, in Domitiano, cum scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas substitit, Vidésne hos Gradus? inquit. Paulum etiam adscende: videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarum, vt vides miro artificio pænè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori; & vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda nostro seculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæc olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

CAPVT - XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Pegma-

Pegmata hęc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor Martialis eccillos versus, quos adduxti:

Hic vbi sidereus propius videt astra colossus

Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, vt diei tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cœna inquam tibi comesa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, & explear nunquam. Age, inquit Florentius: sed vt sine iacturâ tuâ sit, inter eundem. Pegmata antiqui appellarunt machinas quasdam è ligno, quibus vsus in Theatris aut Arenis. vox Græca origine est, *πρό τῶν αἰνύμων*, quod est Figo, Gelo, Compingo. Itaque Glossæ priscæ *αἰνύμα* interpretantur * *Confixum*. & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusione ad vim ipsam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. scribit in apparatu muneris: *Confixilis machine sublice: turres tabularum nexibus, instar circumferaneæ domus, * florida pictura: decora futura venationis receptacula*. Pegma paullo aliter, pro loculamentis pluteisq̄ue librariis Cicero dixisse videtur lib. IIII. ad Att. Epistola VIII. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros illustrarunt valdè*. At nostrum istud, non aliud quàm grandis quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè statim cresceret, statim subsideret. ideoq̄ue compacta raris quibusdam tabulis & sublicis. Prudentius:

Tabulis supernè strata texunt pulpita

Rimosa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus causâ, tecta sæpè argento vel auro, sed tenui. Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Argento tecta.

Etsi Caius Princeps, vt Plinij verba sunt, in *Circum* (ita lego) *pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor*. In his Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus Augustinum loqui sentio libro XXIV. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm stupenda opera industria humana peruénit? quæ in Theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, faciendâ & exhibenda molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus est exprimere, Epistolâ, XC I. *His licet annumeres, in-*

Augustini ad pegmata non dubia allusio.

Graphica
eorum de-
formatio
in Senecâ.

Crescebant
subitò.

Desidebāt.

Ruinâ ab-
sorbeban-
tur.

Appuleius
correctus.

* Nisi ma-
nis, recepit.
Homines
item, qui
impositi.
Petronio
lucem da-
mus.

Homines
in subiectas
feras pra-
cipitati.

* Forma
scilicet mō-
tis lignei,
vt in Apu-
leio.
Flamma-
rum lusus
in pegmate.

quit, machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabu-
lata tacitè in sublimè crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut
dehiscentibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, sua sponte cohæren-
tibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in se residentibus. Crescebant,
ait, in sublimè. Ideò Martialis,

Et crescunt mediâ pegmata celsa viâ.

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Siue quis legere mauult, desedit. Quin interdum chasinate &
ruinâ subitâ dehiscebant: siue tota pegmata, siue homines qui
impositi. De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib. x. *Iamque totâ
suauè fragrante caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.*
siue, vt liber scriptus, * *decepit*: benè & propriè. De hominibus,
Petronius: *Non taces, inquit, gladiator obscene, quem de RVINA
Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, quine tum quidem cum
fortiter faceres, cum pura muliere pugnasti?* Significat enim apertè,
fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fædâ muliere
aliquâ (non dissimili schemate, quo Asinus Appuleius) commis-
sum, ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Er-
go me non RVINA terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus
mare? Ausuge iudicium, Arenæ imposui, hospitem occidi, vt inter
audaciæ nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem.* Et
solent interdum ita componere pegma & hanc ruinam; vt ij qui
impositi, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique discer-
perentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ
filius audiebat: *τέπειν, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶν σιωεσά-
τῳ, εἰδοῦν δὲ χαπαδέετα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ τῷ γήματι γὰρ τι ὑψηλοῦ
τεθεῖς ὡς αὐτὸ ἐπὶ τῆς αἰτνης, δαλυθέντ' αἰφριδίως συμπεσόντ', κατλιέχθη
καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάγρας θηρίων δὲ δαλύτοις ἐπίτηδες παρεσιδασμένας ὑπὸ τῷ
πήματι: Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vi-
dimus. In sublimi enim tabulato, tanquam in Ætna, positus, eoque
compagibus solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas fe-
rarum quæ faciliè exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ disposi-
tas. Sed & flammæ quidam lusus & imago in hoc Pegmate:
sine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:*

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.

Inque chori speciem spargentes ardua flammæ

Scena

*Scena rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus : * πίεταίque citato
Ludant igne trabes : & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia * turres.*

Vopiscus in Carino : Pegma prætereà, cuius flammis scena conflavit : quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit. Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaici excidij : sed non hæc Theatrica intelligens, verùm Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba eius : θαῦμα δ' ἐν τοῖς μάλιστα παρεῖχε, ἢ τῶν φερομένων πηγμάτων κατασιδή. Ἐὖ δὲ μὲν & ἠὲ δειῖσαι τὰς βεβαίως φεραῖς ἅπαν ἀπισήσαντα. Ἐὖ εἴθε ἄντων καὶ τεξώεσσα πολλά πεποίητο : Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadruplici. Statimque addit : τέτακτο δὲ ἐφ' ἐκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὅτι ἀλισκομένης πόλεως στρατηγός, ὃν ἔσπον ἐλήφθη : Collocatus autem in quoque pegmate erat captæ civitatis dux, eo modo quo captus. Magis propriè ad hæc nostra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. x x v i. Claudio alter cap. xxxiiii. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit : ὡς περ εἶρασιν οἱ μηχανότεχνοι, δὲ μιᾶς ὀργάνου σχασθείας πολλὰς καὶ ποικίλας ἐνεργείας ἔπιτελουῦτες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit : Machinatores fabricarum, astutiâ vniuersæ conuersionis, multa & varia pariter admissistrant. Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro instrumentis Astrologorum : & in Laërtio scriptum, Democritum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, vale dicto, defleximus.

* Adde Apuleij locum supra : Florida pictura.

Pingienim hæc pegmata solent.

* Etiam Apuleius supra nominat.

Captiuos duces in pegmatis.

Quæ tamē diuersa paullo ab istis.

* De quibus non repeto mihi scripta I. Saturn. cap. XLV.

* Qui aureum illum libellum vertit verbatim præne.

Parapegmata.

FINIS.

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

Dialogi occasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendida eius ruina.

CAP. II. Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quaesitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

CAP. III. Arena nomine dictum eundem locum, ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus & declaratus.

CAP. IV. Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Diana in primis. Ioui Latiani, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Maectatio ad eam stata unius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

CAP. V. Quando prima Amphitheatra cœpere. videri serò irrepsisse: idq; statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse, mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

CAP. VI. Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. post eâ collapsum & saepe instauratum.

CAP. VII. Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & praeconia. Denique vberum. Martialis explicatus.

CAP. VIII. Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de formâ eius: qua Ovalis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arena: in quo cloaca siue specus. & cui rei? Item de portulis.

CAP. IX. De Specubus subterraneis, amplius item de Caueis in Amphitheatris, Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Porta in caueis, & Plauto lux. Emissio ferarum, & immissio.

CAP. X. Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam in modum siluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

CAP. XI. De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui attributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi suggestus, Tribunal pratoris: & Vestalium sedes.

CAP. XII. Quod tutamen infimo illo Podio

fuerit à feris. Retia solere pratendi benè nexa, benè firma. Versatilia item quadam ligna. Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

CAP. XIII. Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Praecinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

CAP. XIV. De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De Orchestra. de Equestribus: & Tribunos quosdam novos fuisse inter Equites. De popularibus. deq; loco Pullatorum & Faminarum.

CAP. XV. Confusa aliquando locorum series: eaq; occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Designatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

CAP. XVI. Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

CAP. XVII. Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum usus cœperit. Colorata ea fuisse aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

CAP. XVIII. Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augusti. Umbella usum & causa fuisse velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Umbellati clani.

CAP. XIX. Per occasionem, de Pilleo quaesitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

CAP. XX. Obiectio pro Pilleo: eaq; remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaq; in re Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.

CAP. XXI. Spoliarij ubi locus fuerit. Gladiatorum cadauera unco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.

CAP. XXII. De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cū luce dimissi.

FINIS.

IUSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS

QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Forma eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.

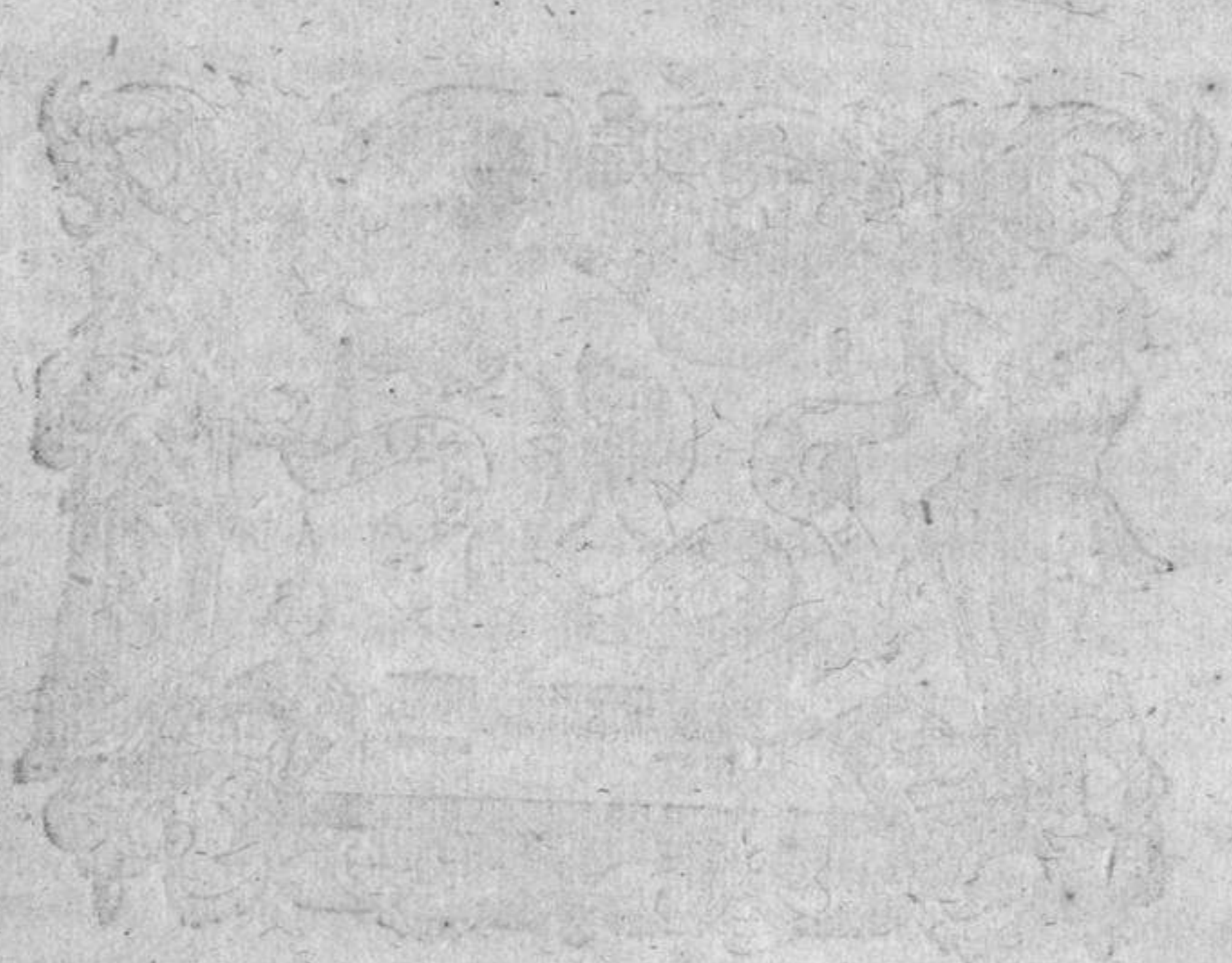
cIo. Idc. iv.

Cum Privilegiis Casareo & Regio.

1811

AMPHIBIEN

EXTRA

IN THE

APRIL

1811

AMPHIBIEN

IUSTVS LIPSIVS
 ABRABRAMO
 ORTELIO
 SVO S. D.

NÆ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Or-
 teli: qui rem omnem tuam librariam, tam
 promptè non offers mihi solùm, sed ultrò
 adfers. Vix inieceram de libellis aliquot:
 tu mihi promis largiter ex ubere tuâ penu,
 & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iu-
 re, ut antea virtutem modestiamq; tuam, sic prolixũ hunc
 amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatus istum fuisse,
 ad meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ et si ad
 Architecturam externam in primis spectant (quam anxie
 hic non quæsiui:) tamen infuere iis, quæ in formâ facieq;
 ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firma-
 rint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum
 iudicio & fide representat: quorum ad spectus viam no-
 bis in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et
 quamquam ipsi coràm ea olim vidimus, & per biennium
 ferè solum pressimus Dominæ urbis: tamen, ut adolescen-
 tia nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota re-
 rum penetrauimus; nec cum accuratone satis excerp-
 simus, quidquid ad meliorem vsum. Scilicet erravi eum-
 dem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pue-
 ritiam adolescentiamque peregrinationibus dedi quæ iu-
 dicium & dilectum profectò quærunt. id est, virum. Quot
 mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & ma-
 ria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, ut plerique

vitia tantum imbiberint, & animi corporisque morbos.
 Partem eorum Scylla quaedam libidinum abripuit: par-
 tem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salvi
 fretum hoc enauimus; nunquam alteri adscripserim, quam
 Bono meo deo. Jam illi qui rem fecisse sibi atque aliis vi-
 dentur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus,
 vestitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum
 aliquem aut semen. Atque ut Appion ille, falso Polyhistor,
 cum Homerum ab inferis magno molimine euocasset, ni-
 hil eum interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum
 adolescentium, in occasione praecleara discendi, futilia tan-
 tum consecretantur. Itaque ut veram peregrinationem lau-
 do, susceptam maturo iudicio, maturo auro: (dux enim illa,
 non nego, ad prudentiam & rerum usum.) sic iuuenilem
 & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quae mihi
 similis longa navigationi videtur, sine meta, sine portu.
 Factantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum
 ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non mul-
 tum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrina-
 tionis sermone, a re mea ipse peregrinor. Domum & ad me,
 imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi
 aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac plura
 sanè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum
 omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exem-
 plis? Illustrata aut nouata sumpsi: & dono per se tenui, ac
 vix dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut
 lucem nostrae interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc,
 sed non fallax animi mei monumentum habe. monumen-
 tum, cui, ex veteri formula, DOLVS certè MALVS
 ABEST. Vale.

I. L I P S I
 DE AMPHITHEATRIS
 QVÆ EXTRA ROMAM
 LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse: eorumque aliquot recensio.

I ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulere: sic vitia. hæc præsertim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie quadam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa passim: sed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ passim docent, & Christiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius sacrique sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen non ingerant libri: certè oculi. cum etiam nunc ruinæ & reliquæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῷ τεινίδιῳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: in Campo, maximum Amphitheatrum. Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατισσίευσσε πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον: Amphitheatrum constructum quod multam hominum turbam caperet. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

Amphitheatra passim in prouinciis.

Plebs addita seuis ludis pleurumque.

Martyres obiecti bestiis.

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra.

Herode struente.

In orbe itè toto Romano.

queis non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeo velut tabes quædam, animos omnium peruaferat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in qua non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantum fidei causam subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

Reliquia id docent.

*Index Amphitheatrorum aliquot, quæ hodie. * Hodie Tyaiecto.*

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrim Campaniæ fluiuium (Garigliano nunc dicunt) iuxta * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Exstat secundo, Puteolis, pariter Amphitheatrum latericium.

Tertiò, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è qua materia (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius plenior descriptionem, vnâ cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

↘ In Hispaniâ, Hispali extrâ muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Gallia, Perigeusij in Petrocoriis (vrbe eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extrâ mœnia cuius incunulam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, x x.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod videre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infra do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ

Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ vocc.

Amphitheatra, vulgò Arenæ.

C A P V T I I.

De Veronensi Amphitheatro: Et primò, quando, vel à quo structum.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmore est totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærun-
 Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora Augusti, aut certè illis ipsi. Sed argumenta huic rei quæ adfert, non sunt profectò à deâ Pitho. quæ recensebo tamen & refellam breuiter; atque vt in re ludicrâ, per lulum. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxtâ Athesim flumen. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vt Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ. qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octauiam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrum antiquius Theatro esse. Non credo. & causa hæc, quia vbique ferè locorum, ludiscænici priores origine & vsu muneribus istis: igitur & eorum sedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt auctoris indicium. Quòd si omnia ad Augustum trahes, vbi tauri: quis finis? Etiam Nemausense illud gloriabitur structore Augusto. Sed tamen hoc, inquit, eius Principis symbolû: quoniâ nummi

Veronense, marmoreû.

De auctore quæsitum.

Quidâ ad Augustum referunt.

Leuibus his argumentis.

Quæ refutamus.

Amphitheatra postrius nota, quàm Theatra.

Taurina capita, parerga operum sunt.

Augu-

Bos in Nū-
mis Colo-
niam no-
tat.

Cyriacus
cum Torello
facit.

Sed ei quo-
que fides
abrogata.

Sigonij opi-
nio super
hac re, li. I.
Hist. occid.

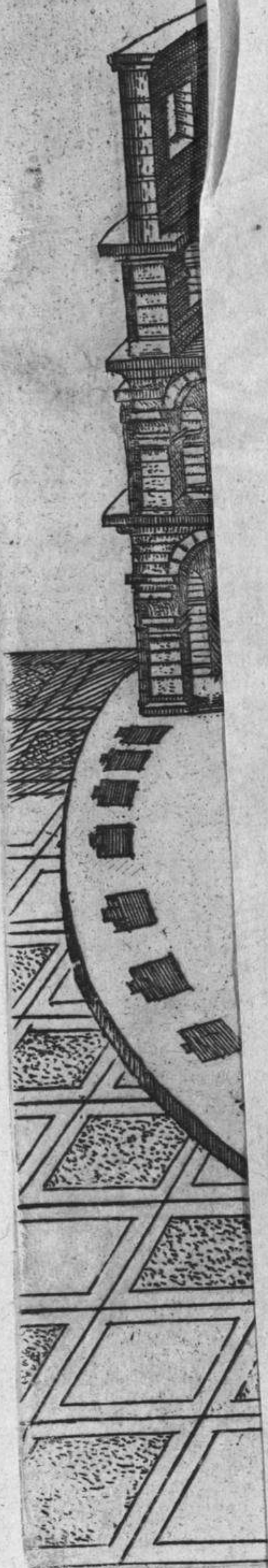
Denique,
mea.

* Lib. VI.

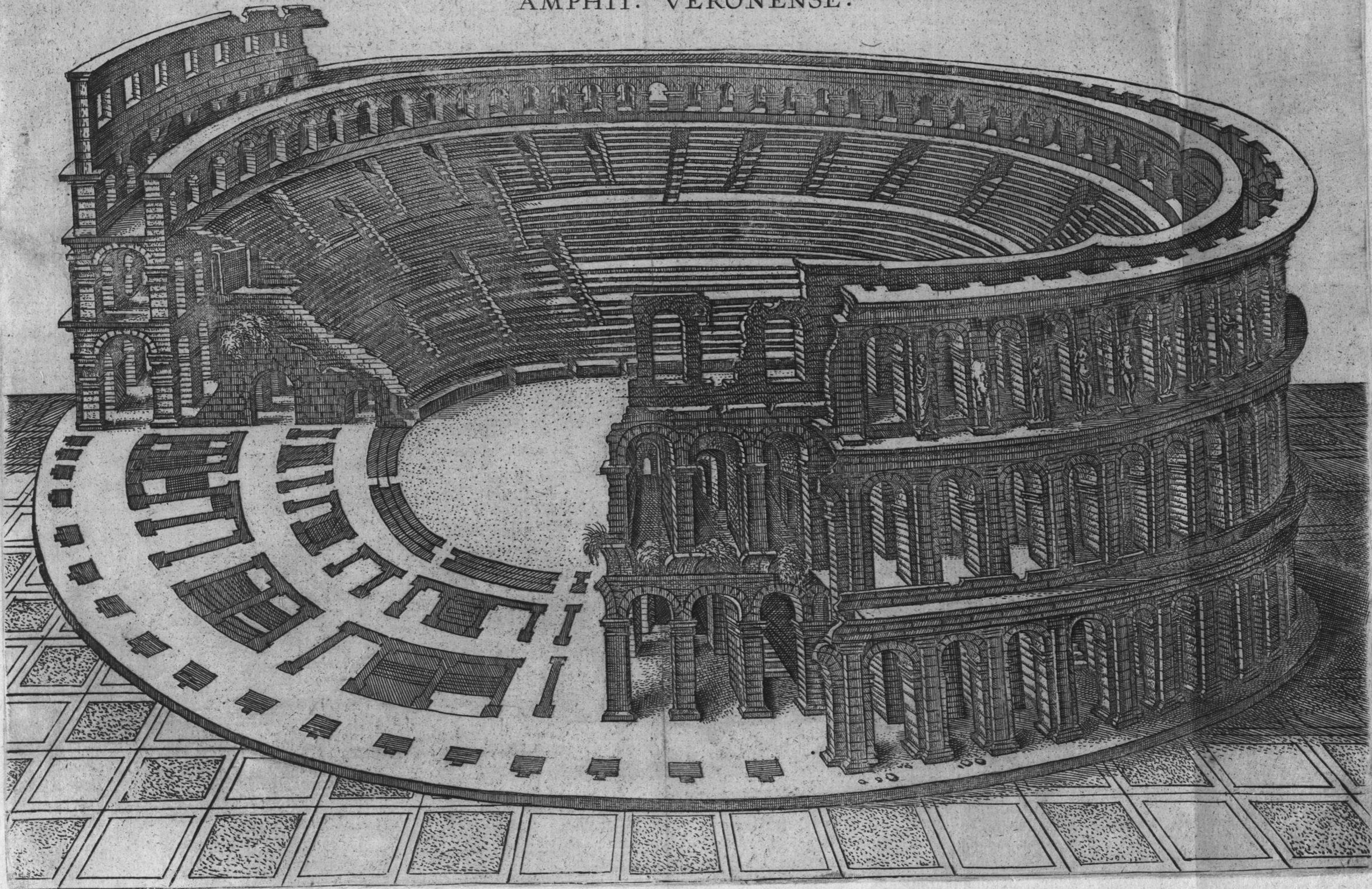
Placentia
egregium o-
lim Amphitheatrum.

Augustæi, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bonè senex; quia taurus siue bos colonie deductæ nota, non peculiare aliquod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim ultra comprimo hunc lienum: non, si ego obiiciendus sim vero tauro. Sed in Octaviâ etiam es suavior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octaviæ: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non negamus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam & antiquam civitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta comperit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quòd constructum fuerit anno imperij Octavianiani Augusti trigesimo-*

nono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit. Tibicen hic aliquis, fateor: sed parum firmus. Fame enim innititur: quæ in his talibus, plurimum inuenitur fallax. Et cur credam Augusti ævo structum in coloniâ hoc egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpère, vt docui, & sub Augusto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vrbes subditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adfentior de tam grandi ævo. Ægrè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quòd is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixie. Ego etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primùm, quia iam tum Plinij Secundi ævo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronæ fatis crebra. præit ipse in * Epistolis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentie vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quâ minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Historiarum: *in eo certamine PVLCHERRIMVM AMPHITHEA-*

AMPHIT. VERONENSE.

TRI OPVS *situm extra muros conflagrauit : siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur : siue ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus prouum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam VICINIS COLONIIS, inuidiæ emulatione, quòd NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX esset. Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides : & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait : fortasse hæreas. & quid? fuitne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, suspicor : eâ scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent : cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infra. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam : non eam prorsus quidem vti nunc conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu.*

Quâ materie fuerit, & quomodo amburi facile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum : & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuæ olim columnis adsitæ vel insitæ potius, vti vestigia docent. Super eum ordinem, paries adsurrexit, in quo fenestræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum : siue etiam ad ventum : quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus

Marmoreū Veronense Amphitheatrum. Triplici ordine arcuū. Statua ad columnas superas.

Vsus fenestrarū quadrarundam.

consensus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum $xxiii$. latitudo, xii .

Columnarum utrimque altitudo, pedum $xxvii$. Epistylj deinde, Zophori, Coronis, pedum circiter $viii$. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum $xxiii$. latitudo xii . Columnarum eius altitudo ped. $xxvii$. s. Epistylj, Zophori, Coronis, pedum ix . s.

Tertij arcus altitudo, pedum $xvii$. s. latitudo ix . s. Columnarum, xx . s. Coronis, v .

Porticus triplex iuncta.

Earum mensuratio.

Portæ plures in Amphitheatro.

Eius dimensio interior.

** Alij tamē plures volunt.*

Graduum numerus & dimensio.

Præcinctio.

Scalaria.

Quam cauta pax cauea tota fuerit.

Auctores, quibus hic nitor.

In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticum ordo, quæ ambiunt & sustinent totum opus. Ex iis, Porticus extrema, lata pedes $xiii$. Media, pedes ix . s. Intima, pedes $viii$. s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quæ longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum xii . vnciarum vi . At Arenæ ipsius longitudo, perticas continet $xxxviii$. latitudo, $xxii$. ita ut in perticâ pedes numeres vi . Gradus spectaculorum (* Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & vncias ii . lati, pedes ii . Excipio quod in mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotavit.) qui altus pedes ii . vncias v . Eum, Præcinctioem siue Diazoma censemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias vii . lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuere, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octoginta quattuor*: ita ut singulis pes & medius adsignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

CAPVT IIII.

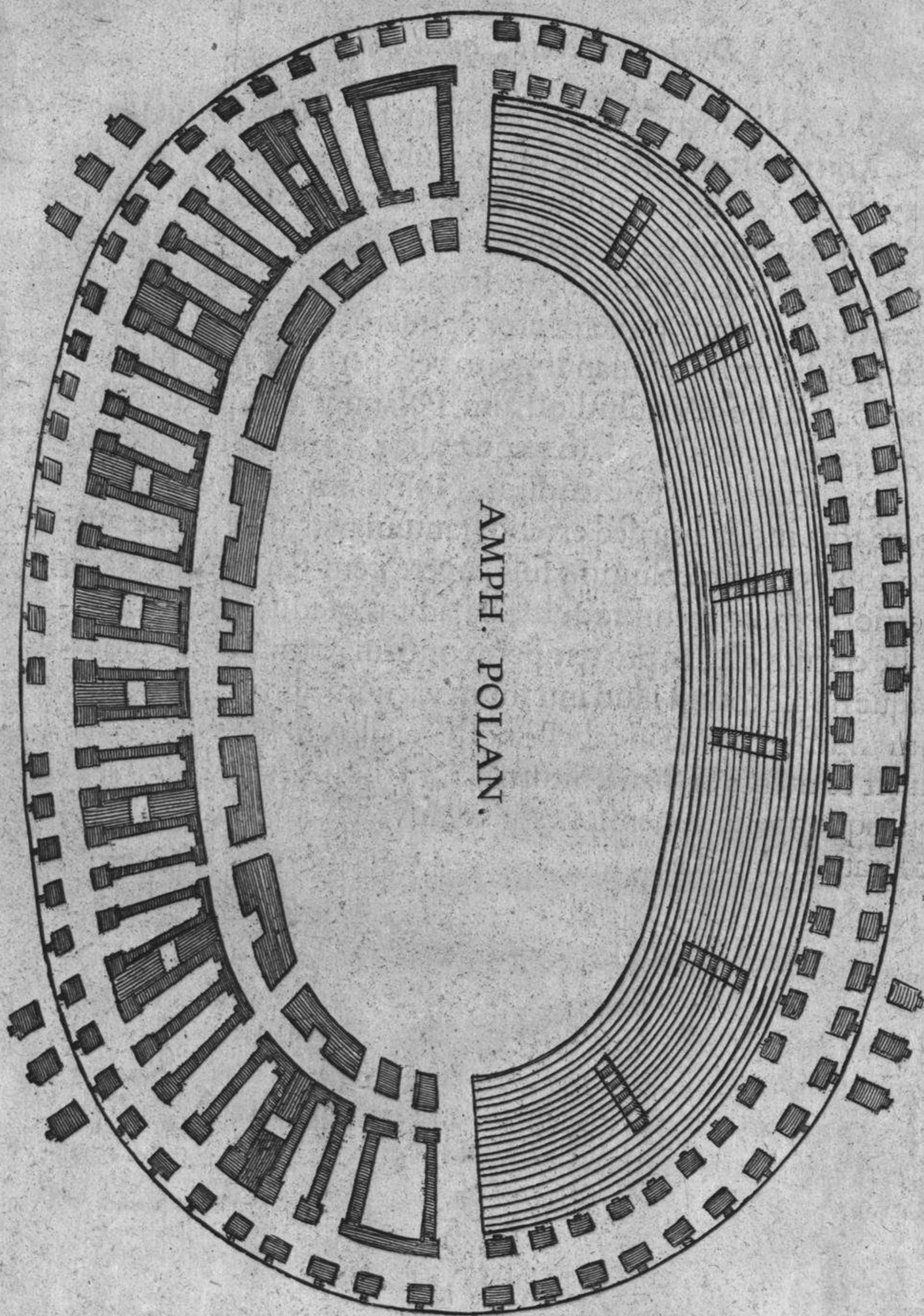
De Amphitheatro, quod Pola.

POLAM urbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hac vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duumque in primis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, obuenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie structum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adsurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem; totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

*Pola ad Mare superum.**Seb. Serlij laus.**Item Philandri. Noua forma Polani Amphitheatri. Semilapidum fuit, & semilignum.**Intus hodiè vacuum: lignis videlicet igne, vel quâ aliâ vi assumptis.*

I 2

AMPH.

AMPH. POLAN.

CAPVT

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemaufensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse* Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliaë vrbes. Præ quibus, quid Nemaufus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod fatis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hispaniaë, lib. III. cap. VII. appellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum albenatem, in libro quem inscripsit *Antiquitates Nemaufi*.

Nemaufense non olim inter maxima.

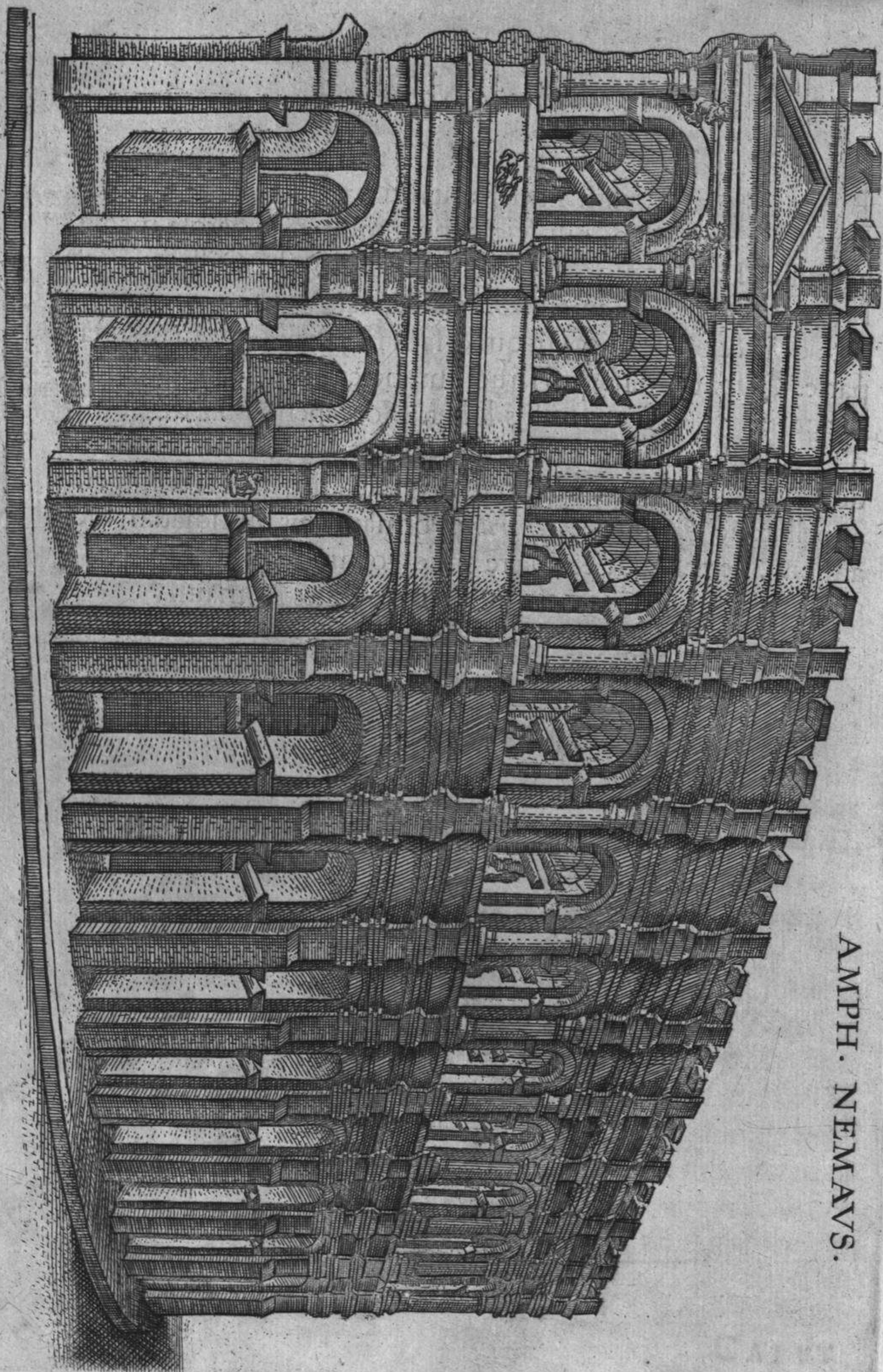
* Vtrobique hic Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Histor.

Ortus eius ignotus.

I 3

AMPH.

AMPH. NEMAUS.

AMPH. NEMAUS.

CAPVT VI.

*De Amphitheatro (incolæ siue accolæ potiùs , Arenas etiam hodie vo-
cant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo describendo fidem
meam nihil tamen obliquo. vetùsne an nouum , vera commensuratio
an falsa, pendeat à meo auctore.*

AMPHITHEATRUM mihi superest mirum, nouum :
& quod latere tamdiu in illâ Gallia luce potuisse vix sit
fides. Nullumne ex tot curiosis & auidis ingeniis vidisse, notaf-
se, prodidisse ? nullum. Itaque fateor. cùm delata primùm ad
me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi
monumentorum veterum diligente :) hæsi, medius inter cre-
dendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille ad-
seuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse
nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec
perueni ecce ad caput ipsum fame huius & formæ; qui non au-
ribus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugna-
rem? vidisse serio affirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læui-
nus Kerfmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui
in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non
semel ipse lustrarat, non semel cum eo alij: quos etiam nunc
vivos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ &
dimensionis. Itaque ausus sum hac fiducia Formam totius ope-
ris dare & descriptionem: quæ à mente quidem & linguâ alie-
na erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo siquid peccabo,
designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter
credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reue-
ra, vt Comicus ille ait,

*Diu irre-
pertū Am-
phithea-
trū, & ta-
men reper-
tum.*

*Quis mihi
auctor hu-
ius descri-
ptionis to-
tius.*

* *Αὐτὴν γὰρ χεῖρσ' αὐτῆς ἐστὶν ἀνδραὶν ἢ νόστος.*

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem
& arte humanâ factum; sed ita, vt videri possit à naturâ. totum
enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla mate-
riatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, ab-
est plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab
Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem * Cæsar
aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Doueus.

* Hic mor-
bus esse
proprius bo-
nis amat.
*Semi-nati-
uū Amphit-
heatrum.
Vbi id sitū.*

* Vulgò.
pôt du Sey.
* Gallis.
Douvé.

Mons

*Montis de-
scriptio.*

*Quâ parte
eius, hoc
opus.*

*Gradus in
margine &
à margine
summo.*

** Itq; cum
suis portis
& ianuis.
Non enim
hic Vomito-
ria vlla
aut Aditus
alij in gra-
dibus.*

*Gradus
gramine
obfiti &
terrâ.*

*Eorum nu-
merus.*

*Amplitu-
do loci in
summo.*

*Podij mu-
rus.*

*Arena, &
in eâ tu-
mulus.*

Mons est lapideus totus, cuius generis ibi plures: sed lapide ta-
men non planè duro, quiq; cæsuram & ferrum facilè admit-
tat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphi-
theatrum est. Magnitudo montis paullò minus milliare Galli-
cum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. sed ea
tamen facies, vt in edito satis planus & iacens sit, & ab lateri-
bus vtrinq; clementer adsurgat. Cortex, vt sic dicam, & te-
gumentum vniuersi montis, è terrâ est: viscera tantùm è lapi-
de. ideoq; non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In
summo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum rep-
peris; haud facillimè, quia etiam præscios, nisi intendant ani-
mum, fallat. Cùm enim supernè despicias; aliquem cauum aut
puteum censebis, ex istis qui ob lapidum excidia vulgati ibi
& crebri. Atqui aliud profectò opus est; & à Dædalo quopiam
acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum à
summo margine statim incipiunt; minuunturq; vt solet,
paullatim euntes in decliue. A summo, dico, incipiunt: vt
nunc quidem adspectus est. olim vix ambigo, quin cancel-
li aut * murus aliquis circumpositus fuerit, siue ad ornan-
dum siue magis ad seruandum. Aliquid enim certè sepimen-
ti fuisse debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc ta-
men descendens, pedem statim ponis in ipsis gradibus: quo-
rum, primo initu, confusus satis adspectus. Terrâ enim &
puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber.
Itaque gramen etiam ibi passim: & formosa olim nec ad
hunc vsu loca perambulant informes oues. Qui hæc no-
bis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à se &
comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gra-
dus aiebat esse numero, L I V. quorum supremus, latus ca-
paxq; in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in sum-
mo, longa pedes C C X X X V I. At ab imo gradu, statim se-
quitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: est-
q; altus pedes I X. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem
quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumu-
lus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes
V I I. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes X X X. Is
planus in superficie & æquus; excipio quod ad oras à medio
paul-

PRIVILEGIUM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiria, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fidei dilecto IUSTO LIPSI O gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quæ DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria imprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, ut tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt, præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, ut aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantia tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, imprimis pertinere existimamus. Cum itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, qui que iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingenii que tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, ut olim iuuenilibus adhuc annis præclara florentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituiisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitarit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, ut in eo quod tam feliciter tractes scriptiois genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assidue versaris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere volumus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrociniòque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, caractere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumque ac Dominiorum nostrorum hereditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorumve heredum consensu audeat: Hac autem lege addita, uti tria ut minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, cum non solum eiusmodi libris, tibi, hereditibusve tuis, auxilio Magistratus, ubicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri multa, cuius semissis quidem Fiscus nostri Procuratori, fraudis vindicæ: alter verò semissis, tibi hereditibusve tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quam Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, præsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, iudicant, iustitiæque exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis multa, eos puniri & quibuscumque modo discoerceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuerture indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Milleesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo: Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

R V D O L P H V S.

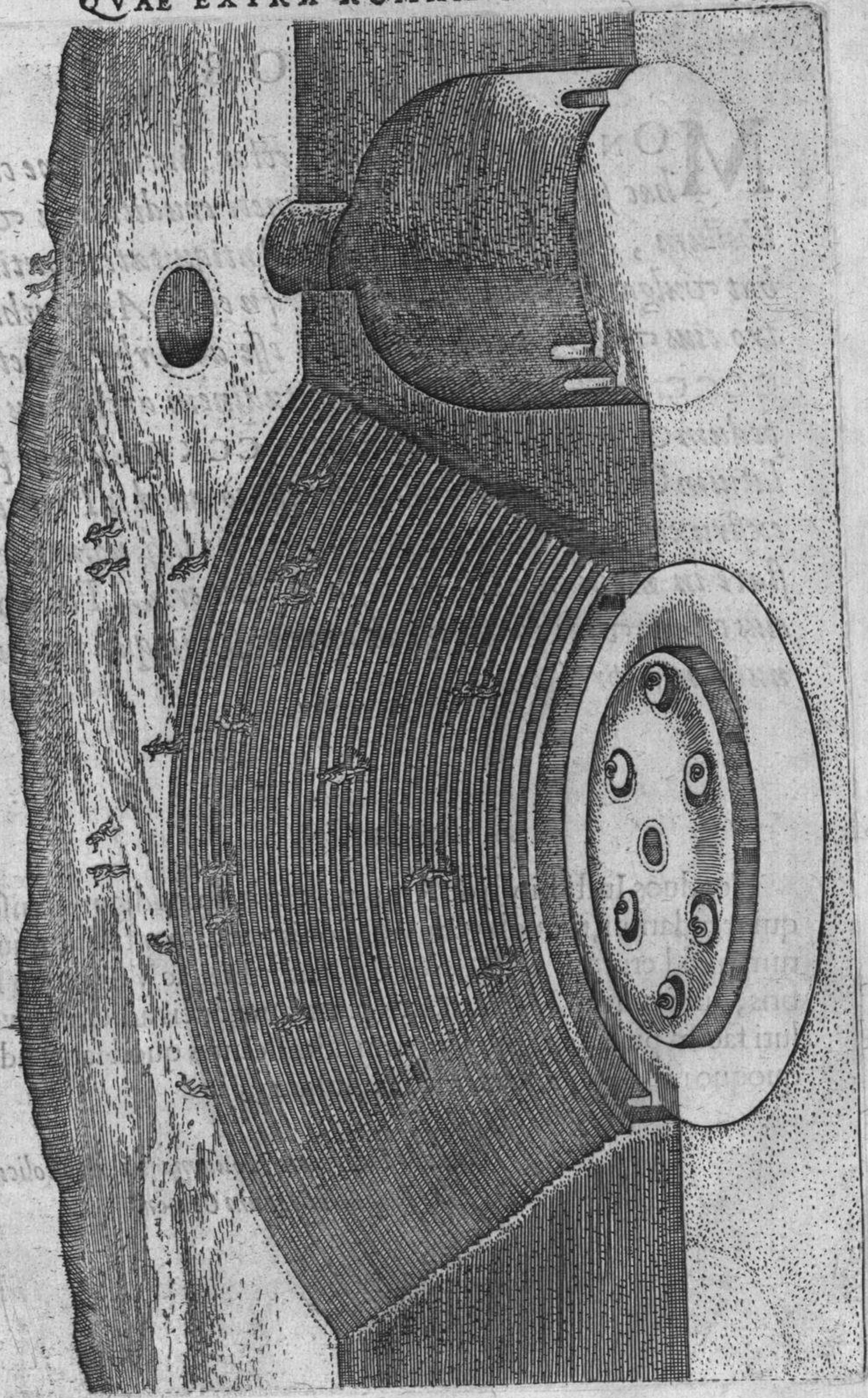
Jacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacre Cæsareæ Mis proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. Mis in cerâ rubrâ.

AMPHIT. DOVEON.

K 3

AD

AD LECTOREM.

MONITUM te volo, Lector, incidisse me cum hac scripsissem in Elia Vineti eruditissimi viri libellum, qui *Burdigalensium Antiquitates* continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius urbis, hæc ferè. Situm esse ab urbe veteri CCCC. circiter passibus. Longitudinem arenae eius esse pedum CCCLXX. latitudinem, CCXXX. Vulgò palatium Galieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. Vocari etiam Arenam: idq; nomen existare in monumentis Ecclesiae S. Severini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expressionis.

APPROBATIO.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos cenfeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumque, tum quòd eruditis eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

Guiliel. Fabricius Noviomagus, Apostolicus
ac Regius librorum Censor.

paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interual-
 lis, sex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus im-
 posita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno
 eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina; vti
 necessum, contra illapsum. His putealibus inserti annuli crassi
 ferrei fuere, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inser-
 to, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis fatis
 grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc fora-
 mina velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coclides siue
 incuruas, ad Viam infra ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur
 totidem, quot foramina: quæ singulæ gradibus non magnis
 XIII. constabât. In orbem tumuli, in ipso muro, foramina qua-
 dra exsecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad ascensum aut
 descensum. Foramina hæc singula, ita collocata, vt vnum ser-
 uire Scalis duabus possit; velut ex icone vides. At in meditullio
 ipso huius tumuli, cauus est rotundus siue puteus: quem am-
 bigebat meus doctor antiquumne diceret, an ab histrionibus
 illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vsi sunt ad ma-
 lum defigendum: à quo funes dependêrent, & per eos fluitan-
 tia vela. Formæ nostræ sculptor haud fatis aptè id expressit: ca-
 ptu alioqui pronum.

*Foramina
in tumulo.*

*Putealia
ad ea te-
genda.*

*Scala, ad
ostiola.*

*Foramina
alia ad lus-
cem.*

*Cauus in
medio tu-
muli.*

Cui vsui.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depressior multo Area ambit:
 quæ lata vndique vsque ad murum podij, pedes xv. Ita diame-
 trum totius Arenæ esse oportet, pedum L x.

*Arena re-
liqua for-
ma.*

Hæc Amphitheatri ipsius imago. at iuxta ipsum, in eius la-
 tere bina grandia & rotunda, siue Cubicula siue potius Cainere
 occurrunt: in eodem illo lapideo monte seorsim excisa. Forma
 eorum velut pillei nautici, siue prisca Romani. Lata sunt in imo,
 pedes circiter L x x x. sed in altum paullatim arctantur. In fasti-
 gio vtriusque Foramen patet rotundum, grande pedes ix. quod
 ad lumen infundendum seruit: prorsus eo modo quo Romæ,
 in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria sunt:
 hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non
 habet. Ita enim sita sunt vt alterum Internum videatur, alterum
 Externum. Per hoc in illud ingressus patet, per breuem & forni-
 catam viam: aliàs vndique clausum. At Externum aditus siue
 vias habet tres. Prima ducit subterraneo meatu ad Tumulum

*Cubicula
adiuncta
Amphi-
theatro.*

*Situs & de-
scriptio eo-
rum.*

*Via in alte-
ro tres.*

* Nec alia
in muro il-
lo portulæ:
contrà, quã
in Roma-
no aliisque.

* Sic tamen
vt in acuti
penè defi-
nerent, ca-
meratione
haud planè
rotunda.

De usu hu-
ius loci.

Quem ne-
scias Am-
phithea-
tralem, an
Theatra-
lem facias.
Sunt enim
qua repu-
gnant Am-
phitheatro.
Et Theatro
potius ad-
iudicent.

Cui tamen
alia iterum
obstant.

* Ita inquã,
vt dimidia-
ta tantum
loci pars
infessa.
Gladiato-
res potuisse
commodè
hic dari.

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tendit. ita vt infra gra-
dus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti
cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes cxxv. lati-
tudo, ped. vii. altitudo, ped. viii. Altera paullo breuior, pariter
meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij e-
mergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectâ ducat. Hæc
priorè minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras
spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc Cubicu-
lum: per eam item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aqua-
rum deriuatæ è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum via-
rû similis. factę omnes in lapideo monte, & cauatę in * arcum.

Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio
mea ferunt) sic habent: vsum, si placet, breuiter & leuiter deli-
bemus. qui mihi etiam haud fatis certus. Nam forma ipsa Am-
phitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix ta-
men est vt Amphitheatralis vsus. Primùm tumulus ille qui in
medio surrectior; quid ad pugnam aut cursum? Æquitatē enim
ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde
area ipsa circumiecta, nõne exigua & angusta ad Venationes?
certè apparet. Quomodo enim fatis liber in illo quindenũ pe-
dum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de
Theatrali & scænico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tu-
mulus: qui instar scænę rettulisse videtur, in quã spectari pos-
sent & audiri persone. Foramina etiam illa scena, non incommo-
dum vsum habuisse videntur, ad actores pro tempore submit-
tendos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubi-
culis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati hi-
striones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scænã. Sed circumie-
ctæ areæ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa
loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim
certè loquentium agentiumque, obuerti in vnam partem tantum
possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo
Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si for-
tasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectato-
res coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi
oculos, nec capere vsionem omnem huius loci fatis certò. De
gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin ad firmem,
quibus

quibus locus in areâ illâ satis latus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebât & in statu. Sed quid singillatim circum- Mixtum fuisse huius loci usum. eo? credo reuera varium & miscellum huius loci usum fuisse: ideoq; formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnũ. Potuit venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuere gladiatores: potuere histriones aut mimi: potuere velut in stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuere tamen instar spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scænicum aut arenarium apparatus. Cui vsui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam iactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterùm bella vetera fortasse, & (quod magis constat) Anglicana, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. De pago ipso, qui antiquus.

* Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer; ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipsa Ptolomæi non dissidet. * Rectè enim ex Doueona, Doué; curtata voce, vt solet.

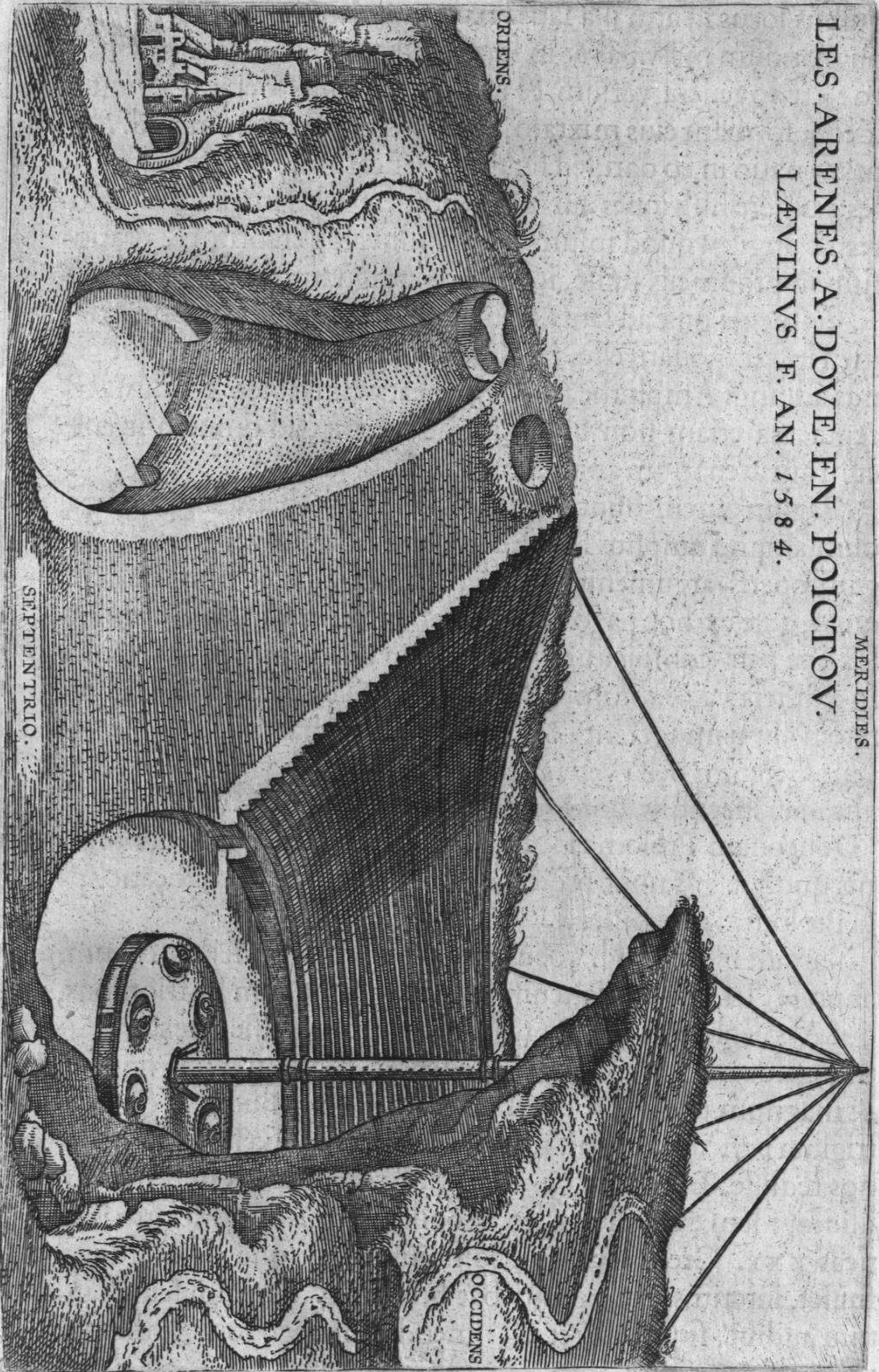
Narrant regem vel heroëm potiùs, verè magnum Franciscum, anno ∞. IO. XXXIX. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse huc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui dies triginta perseuerauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas xxx. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus. Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.

Edictum regis, pro Theatro.

LES ARENES. A. DOVE. EN. POICTOV.

LÆVINVS F. AN. 1584.

MERIDIES.

SEPTENTRIO.

OCCIDENS

ORIENS.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscunque, à Censoribus legitimis approbatos, præter ipsius, heredumve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditio- nes importet, venalesve habeat. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ xiv. Febr. M. D. xcvii.

Signat.

Verreycken.

TIbi JOANNES MORETE, pro amicitia qua mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, uti hos DE AMPHI- THEATRIS libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cesar & Rex meus dixerunt.

Iustus Lipsius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.

CLC. Icc. IV.

[Faint, illegible handwritten text, possibly bleed-through from the reverse side of the page]

F.A.
055